

Katalin, Csató

Working Paper

Egy korai francia szál David Ricardo adóelméletéhez

KRTK-KTI Working Papers, No. KRTK-KTI WP - 2021/41

Provided in Cooperation with:

Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences

Suggested Citation: Katalin, Csató (2021) : Egy korai francia szál David Ricardo adóelméletéhez, KRTK-KTI Working Papers, No. KRTK-KTI WP - 2021/41, Hungarian Academy of Sciences, Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Budapest

This Version is available at:

<https://hdl.handle.net/10419/256912>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Sofern die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Terms of use:

Documents in EconStor may be saved and copied for your personal and scholarly purposes.

You are not to copy documents for public or commercial purposes, to exhibit the documents publicly, to make them publicly available on the internet, or to distribute or otherwise use the documents in public.

If the documents have been made available under an Open Content Licence (especially Creative Commons Licences), you may exercise further usage rights as specified in the indicated licence.

Egy korai francia szál David Ricardo adóelméletéhez

CSATÓ KATALIN

KRTK-KTI WP – 2021/41

2021 December

https://www.mtakti.hu/wp-content/uploads/2021/12/CERSIEWP_202141.pdf

A KRTK-KTI Műhelytanulmányok célja az elért kutatási eredmények bemutatása, viták és hozzászólások ösztönzése. A kifejtett álláspontok a szerző(k) véleményét tükrözik, és folyamatban lévő kutatások eredményeit jelentik meg.

A Műhelytanulmányokra való hivatkozásnál számításba kell venni, hogy a hivatkozott tanulmány nem végleges. A sorozatban megjelent írások várhatóan a későbbiekben szakfolyóiratban jelennek meg.

ÖSSZEFOGLALÓ

David Ricardo (és Adam Smith) adóelméletének interpretációja a mai napig angolszász szemléletű, noha fogantatása francia (is) volt. A történeti előzmények felelevenítésének szándékát megerősítette, hogy az utóbbi évtizedben egyre több szerző elmélettörténeti visszatekintéssel alapozza meg gondolatmenetét. A Smith és Ricardo nevével fémjelzett klasszikus iskoláig nyúlnak vissza. Háttérükben azonban ott voltak a fiziokraták, akiktől átvették adóelméletük lényegét, az egyetlen adó, a földtulajdonosi járadékok közvetlen adóztatásának elvét. A járadékalapú jövedelmek keletkeznek, de nem termelnek gazdagságot, a köz(össég) céljaira igénybe vehetők. Adó-incidencia elemzésük is fiziokrata logikát követett. A tanulmány ismerteti a fiziokrata adózás alapelvei mellett egyes jelentős képviselőinek reform elképzeléségyakorlatát. . (Nicolas Baudeau, Mercier de la Rivière, Turgot). Végül a korai magyar ár-reformok történetéhez fűzött megjegyzések zárják a munkát. François Quesnay "Second probleme économique" (1763) írásának magyar fordítása olvasható a tanulmány 2. részében.

JEL: P16, P43

Kulcsszavak: Adam Smith, David Ricardo, François Quesnay, Turgot, Mercier de la Rivière, Nicolas Beaudeau, földjáradék, fiziokrata adórendszer, adó-*incidencia*.

Csató Katalin
Közgazdasági- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
e-mail: csato.katalin@krtk.hu

An early French path to David Ricardo's tax theory

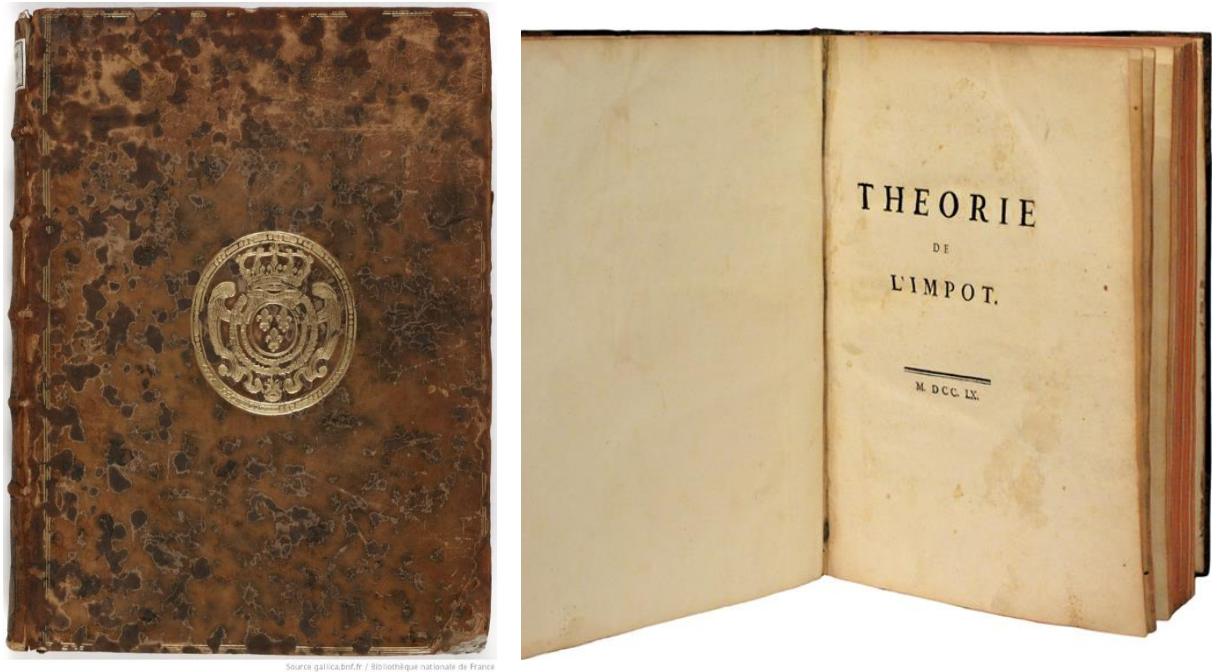
KATALIN CSATÓ

ABSTRACT

Interpretations of David Ricardo's (and Adam Smith's) tax theory are presently dominated by an Anglo-Saxon perspective, though French physiocrats also played a role in its formation. Recent studies on economic thought often include a look at the historical precedents of a theory. This has given the impetus to the author of this study to review the historical antecedents of a tax theory. Smith and Ricardo's school dealt with labour theory, the relation of tax burden and income types influencing economic behaviour among others. Their predecessors were the French physiocrats from whom Smith and Ricardo adopted the principle of a single tax, a tax levied directly on landowners' rents.. This is an 'income' which is generated but does not produce wealth and can therefore be used for public purposes. Their tax-incidence analysis followed a physiocratic logic. The present paper, in addition to outlining the basic principles of the physiocratic taxation, discusses the reform plans of some of the major physiocrats.

JEL: P16, P43

Keywords: Adam Smith, David Ricardo, physiocrats, Quesnay, Turgot, Mercier de la Rivière, Nicolas Baudeau, tax theory, rent, tax-incidence.

Csató Katalin:

Egy korai francia szál David Ricardo adóelméletéhez

Bevezetés

David Ricardo¹ *On Principles of Political Economy and Taxation* fő művét új magyar fordításban első kiadásának kétszázadik évfordulójára jelentette meg a kiadó (Ricardo (2017)). A könyv címében a politikai gazdaságtan alapelvei mellett az adózás szabályainak kifejtését is ígérte, s ezt meg is tette jelentős terjedelemben. Talán első parlamenti beszédében ugyan még úgy nyilatkozott, hogy „az egyes adókat illetően szükségtelen állást foglalnom, mert általában ellensége vagyok az adózásnak” (Madarász (2018: 469)). Két évvel később mégis művének közel egyharmadát az adórendszernek szentelte. Sorvezetőként követte, olykor vitatta Smith gondolatainak hosszú sorát.

Adóelméletük *interpretációja* a mai napig angolszász szemléletű. Noha fogantatásuk és látásmódjuk francia (is). E történeti szál felidézésének szándékában megerősített, hogy napjainkban, talán Thomas Piketty hatására, egyre több teoretikus elmélettörténeti visszatekintéssel erősíti meg gondolatmenetét. Felidézésére, mert korukban az angol klasszikusok és a fiziokraták összekapcsolhatósága a kortársak számára tény volt.

A 18. századi Európában a francia szellemi elit: közgazdasági írók, filozófusok, művészek és a skót felvilágosodás képviselői, szűkebb körben nézve: Hume, Smith, Quesnay, Du Pont de Nemours, Turgot, stb. szoros kapcsolata ismert volt. Tudtak egymásról, sűrűn váltott levelekben beszélgettek, eszmét cseréltek, ütköztették nézeteiket, személyesen is érintkeztek, a párizsi szalonok neves társaságaiban találkoztak, sokszor a pletykák is róluk szóltak. De olyan vitriolos gyűlölettel nem támadtak egymásra, mint a filozófusok, legalábbis a franciák, nyílt szakítással nem végződött vitájuk.

Tanulmányomban a fiziokraták nagyívű elméleti fejtegetéseiből egyetlen kérdéskört érintek adópolitikájukat. Mai elveinknek alappillérei. A járadékjövédalom, mint monopolhelyzetből eredő átmeneti vagy tartós többletnyereség felfogása pedig központi szerepet kap a vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenség növekedésének magyarázatában.

I. Adam Smith-től a fiziokratáig, avagy a fiziokratáktól Adam Smith-ig

¹ David RICARDO (1772-1823). Az angol politikai gazdaságtan meghatározó tekintélye. (Életéről részletesen I. Madarász In: *David Ricardo* (2017)).

Smith² és a fiziokraták kapcsolatát illetően két szélsőséges álláspont kapott publicitást. Ki tekinthető a modern közgazdaságtan megalapítójának Adam Smith avagy a franciák. Merített-e és mennyit Adam Smith vagy David Ricardo a fiziokraták elméleti rendszeréből. Turgot vagy Smith volt-e plagizátor. Ma sem jutottak nyugvópontra ezek a felvetések.

Smith gondolataink eredetiségéről folytatott vitákban a történészek perdöntőnek tartják Smith glasgow-i előadásait. Azt a tényt, hogy még franciaországi útja előtt hangzottak el, azelőtt, hogy személyes kapcsolatba került volna François Quesnay-val, Mirabeau-val, vagy Turgot-val.

Csak hogy Smith könyvtárában ott volt Richard Cantillon³ műve Groenewegen ausztrál professzor által készített katalógus szerint. (2006: 17.) Smith említette is talán (egyszer?) a szerző nevét a „Nemzetek jólétének természetéről..” című könyvében. Tanszékvezetősége idején került a glasgow-i egyetem könyvtári állományába a Diderot és d'Alembert által szerkesztett híres Enciklopédia⁴. Ismeretére utalhat, hogy a gépek alkalmazásának munkatermelékenység növelő hatását gombostűgyártással példázta.⁵ Az áthallást Smith művének egyik

² Adam SMITH (1723-1790), skót közgazdász, filozófus, tanulmányait Oxfordban végezte, majd néhány évvel később logikát adott elő a Glasgow College-ban, vezette a tanszékvezető professzor halálával megüresedett erkölcs-filozófia tanszéket 1763-1764 közepéig. Előadásainak az 1763-as évet kivéve, nem maradt írásos nyoma. Évtizedekkel később történt, hogy Cannan felismerte a C. Maconochie ügyvédnél őrzött iratcsomag borítóján *Juris prudence or Notes from the Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms delivered in the University of Glasgow, by Adam Smith Professor of Moral Philosophy*. MDCCLXVI. felirattal, Smith 1763-as előadásait rejti. Pontosabban azok másolatát, erre utal az 1766-os évszám. (Cannan (edit.):1896.)

³ Richard Cantillon a homályos-kalandos életű ír bankár könyve 1755-ben Londonban jelent meg. A szerző ekkor már nem élt, ismeretlen, a kiadó úgyszintén. Két évvel később Mirabeau bevallotta könyvének bevezetőjében (1757), hogy Cantillon-tól az *Essai*-t megkapta, olvasta és nagyra becsülte. Jegyzeteivel, észrevételeivel együtt kívánta közreadni. J.—J. Rousseau-hoz írt leveléből viszont tudjuk, hogy erre 16 évet várt. Takumi Tsuda japán professzor, akinek számos fiziokrata mű szövegkiadását köszönhetjük, Rouen megyei könyvtárában felfedezte az *Essay* francia nyelvű kézzel másolt példányát. Az *Essai* 1755-ös első nyomtatott kiadását és a Rouen-ban őrzött másolatot tükör elrendezésben hallatlanul pontosan, szinte betűről-betűre összehasonlítva közreadta. (Tsuda (1979).

⁴ Az Enciklopédia VI. kötetében (1756-ban) jelent meg a politikai gazdaságtan címszó alatt *Fermiers (Bérlők)*, VII kötetében (1757) *Grains (Gabona)* szócikkek. Mindkettő M. Quesnay le fils álneven. Mint a király és Mme de Pompadour orvosa talán háttérben akart maradni..

⁵ A gombostű készítéséről két leírást is találunk az Enciklopédiában *Épingle* ill. *Épinglier* szócikkekben. Normandiában L'Aigle (*Laigle* írásváltozat) városában működött egy példaértékű gombostűgyártó manufaktúra. A 18. század közepén mintegy hétezer ember dolgozott műhelyeiben nem számítva a környéken élő bedolgozókat. 10 ember egy nap alatt

legismertebb francia fordítója, Germain Garnier azzal is jelezte, hogy a gyártás első műveletére átvette Delaire leírását.⁶

Smith 1764 elején elhagyta a glasgow-i katedrát és Hume javaslatára-ajánlására elfogadta a fiatal Buccleuch herceg mellé felajánlott nevelői állást. Tanítványát elkísérte európai körútjára, amelynek befejező állomásaként 1766 elején érkeztek Párizsba (korábban Franciaországba. Állítólag a toulouse-i unalmas napok készítették könyvírásra, mint sok évvel később Ricardot, aki unaloműzésből vette kezébe Adam Smith művét. (Madarász: In: Ricardo (2017): 12.)

Párizsban bekerült a francia tudományos, irodalmi és politikai társasági körökbe. Mindennapos vendég Mirabeau házában, részt vesz a keddenként tartott beszélgetéseken⁷, találkozott az akkor már idős és betegeskedő François Quesnay-vel, megismerkedett az „enciklopédistákkal”, barátságot kötött Turgot-vel, bejáratos lett nevezetes irodalmi szalonokba, kávéházakba, stb. Smith e kapcsolatokat, a fiziokrata nézetrendszer ismeretét *Wealth of Nations* könyvében nem is tagadta. De szektának nevezte őket, magára vonva ezzel haragjukat. (Tegyük hozzá, hogy ez a megjelölés néhanapján Turgot tollából is kifutott.)

kb. 49 000 közepes nagyságú tűt tudott legyártani. A gyár egyik fő megrendelője Anglia volt, de a francia-angol kereskedelmi egyezmény aláírása után (1786) kiszorult a piacról és tönkrement. (A szerződés egyik szorgalmazója és megfogalmazója Du Pont de Nemours volt.) Delaire (Delayre írásváltozat) a fiatal újságíró Bacon művének fordítója, Diderot felkérésére látogatott el az üzembe, hogy megismerje és pontosan leírja az egyes munkafolyamatokat. Épingle (1755). Az *Épinglier* (Gombostűgyártó) szócikket Jean-Rudolphe Perronet mérnök írta, a geodéta mérnökképző iskola (egyik) alapítója. Viszonylag terjedelmes, képekkel illusztrált cikke évekkel később jelent meg az Enciklopédia *Táblagyűjtemény* (1765) sorozatában. Perronet részletes költségszámításokat is készített. A közvetlen kiadásoktól, mint a munkabér, az anyagfelhasználás, profit, a szélesebben értelmezettekig, mint a tőkeigény, az üzemi épületbe történő beruházás, stb. mindent számba vett. Perronet szerint a munkamegosztás az emberek természetes alkalmazkodása volt a gépek megjelenéséhez. Az egyes műveletek összehangolása lehetővé tette a munkafolyamatok lerövidítését és a munkások magasabb bérezését. Sokszor maguk a munkások lettek az „újítók” - írta.

⁶ Smith-nél *one man draws out the wire* („az egyik ember a drótot húzza”), (Smith (1981: 65) Delaire-nél: *On tire le fil à la bobille*, (áthúzzák a huzalt a húzódobon), Garnier: *Un ouvrier tire le fil à la bobille* (egy munkás áthúzza a huzalt a húzódobon) (Garnier (1843). A tűgyártás alapanyagát a huzalt korábban házilagosan kézzel lapították el, az „innováció” a húzódob volt, egy helybeli polgár találmánya. A műveletet ettől kezdve műhelyekben végezték jelentősen nagyobb termelékenységgel.

Delaire és Smith leírását részletesen összeveti Jean-Louis Peaucelle (é.n.). Több írásában bizonyítja eredeti szövegekre támaszkodva, hogy a munkamegosztáshoz a gépek alkalmazását követő bér-differenciálás vezetett. A folyamat éppen fordítottan játszódott le, mint Smith - gondolta, írja, mivel a bér-adatokat nem ismerte.

⁷ Idővel kötetben is megjelentek (Mirabeau (1770).

Az emlékezet történet feledte Smith elismerő szavait. „Az eddig felállított közgazdasági rendszerek közül minden tökéletlensége mellett talán ez a rendszer áll legközelebb az igazsághoz, és ezért igazán méltó mindazok figyelmére, akik ennek a rendkívül fontos tudománynak elveit gondosan akarják vizsgálni. ...tanai minden tekintetben éppen olyan igazak, mint amilyen nemes szelleműek és szabadelvűek.” „Az egész iskola bámulata mestere iránt, aki maga a legszerényebb és legegyszerűbb ember volt, nem kisebb, mint volt a régi bölcselők bámulata rendszereik alapítói iránt.” (Smith (2011): 217-218.)

A visszavágás még sem maradt el, eredeti gondolatok nélküli „középszerű” ember – hangoztatták a franciák, - egy Turgot plagizátor.⁸ Ma már nem titok, hogy Smith jól ismerte Turgot tízévvvel korábban publikált, s még korábban elkészült *Reflexions sur la formation...* című könyvét. Elemzők sora mutatott rá a közös pontokra, a hasonló gondolatokra, vagy azonos megközelítésekre.

Kétségtelen, hogy Turgot befogadhatóbb volt. Fogalomhasználata, a pénz, mint tőke értelmezése, társadalom és gazdaság-képe közelebb állt a klasszikusok világához. Személyes kapcsolataival, kiterjedt levelezésével a fiziokrata rendszert bekötötte, átvezette Hume – Smith – Ricardo világába. Schumpeter, a nagy klasszikus szerint a „Észrevételekben” körülírt rendszer „teoretikusan jelentősebb” mint a „Nemzetek gazdagságának” elméleti váza. (Bekker in: *Alapművek* (2000: 108.) Csak úgy tudom értelmezni, hogy Turgot logikusabb rendszer- kifejtést vázolt fel.

I. Miért kell az embereknek adót fizetniük

Az államok tradicionálisan kialakult jogköréhez az adókiadás joga mindig is hozzátartozott. A fő elméleti kérdések: miért fizessenek az állam polgárai adót és miért van az Államnak (Uralkodónak) adókiadás joga? Ki fizesse és mire vessék ki, mi legyen az adó forrása? - a mai napig változatlanok.

⁸ Nem látta másként a georgista-tan híveként Sós Aladár sem: „Smith nem tudományalapító, mert a közgazdaságtan önállóan és tudományosan tárgyalt rendszerét már a francia fiziokraták ő előtte megszerkesztették. Adam Smith e tudomány gondolatvázát semmi olyan maradandó konstrukcióval nem tudta kibővíteni, amelynek ideája már Turgot "Észrevételei"-ben fel nem merült volna. Azt az alapigazságot, amelyre egész művét felépíti, hogy az emberek gazdasági tevékenységének az önérdek a hajtóereje és a verseny a szabályozója és hogy a gazdasági élet egész nagy gépezete annál pontosabban, hatályosabban és gazdaságosabban működik, minél szabadabb, akadálymentesebb mozgást biztosítunk az erők játéknak, - ezt már a fiziokraták teljes mértékben felismerték..” (Sós (1923).

„Az államgazdaság: a társadalom közös szükségleteinek közös gazdasági erővel való ellátása.” – írta Kautz Gyula akadémikus 1885-ben megjelent „*A nemzetgazdaság vagy pénzügytan*” című könyvében⁹. Véleménye szerint a közös szükségletek körébe azok a javak tartoznak, amelyek magángazdasági úton egyáltalán nem előállíthatók, vagy legalább is gazdaságosan semmiképpen sem. Kautz számára már természetes elvárás a közügyek közpénzügyi fedezete és az ahhoz való köz-hozzájárulás.

Ricardo idejében még tartotta magát az a 17. századba visszavezethető felfogás, hogy az uralkodó és az állam keretébe szerveződött közösségek között valamiféle társadalmi szerződés kötött. Az emberek az államra (uralkodóra) ruházzák a hatalmuk egy részét. A főhatalom birtokosa ettől kezdve, a ráruházott hatalomnál fogva a társadalom valamennyi tagjára kötelező jogszabályokat alkothat. A nép tehát engedelmisséget ígér, az uralkodó pedig jó kormányzást. Ha megszegi, a népnek jogában áll meneszteni. (A szerződéselméletek több nagy rendszerei jöttek létre.)

Az állam keletkezésének magyarázatából logikusan következett az adórendszerre vetítve, hogy az egyén átengedi jövedelmének egy részét az Uralkodónak (Államnak), cserébe az Uralkodó (Állam) fedezi a magánszféra bizonyos szükségleteit. Szolgáltatás és ellenszolgáltatás. (A szakirodalom ekvivalencia-elméletként tartja számon.) Ma is számos elemző az ellenszolgáltatás szempontú értelmezés mellé állt¹⁰. Néhány közgazdász a fogyasztás alapú adóztatás helyett méltányosabbnak tartja ha az egyént azzal arányosan adóztatnák, hogy mennyi hozamot nyer a közszolgálati szektorból, írja Stiglitz amerikai Nobel-díjas közgazdász tankönyvében (Stiglitz (2000: 415).

Pascal Salin francia emeritus professzor egyenesen az adófizetést az emberi természettel ellentétes, a magánéletet sértő beavatkozásnak tartja. (A globális minimum adót is az abszurd elképzelések közé sorolta.) Egy egész könyvet szentelt az adók destruktív, zsarnoki természetének igazolására. (Salin (2000).

⁹Botos Katalin lendületes, élvezetes stílusban részletesen ismerteti Kautz művét hangsúlyozva, hogy eszméi ma is iránymutatásul szolgálhatnak egy jól működő piacgazdaság számára. (Dr. Botos (2004).

¹⁰ Az 1988-as adóreform (egyik?) eltervezőjének tekintett Hetényi István írta „Az adózás nem egyszerűen elvont közgazdasági, pénzügyi kérdés, hanem az egyén és az állam közti viszonynak aprópénzre váltott napi gyakorlata. Értelmes, korrekt adózás e két fél jogainak és kötelezettségeinek kiegyensúlyozott garanciális szabályain nyugszik, ami kizárja az állami szervek részéről az önkényt, a szubjektívizmust, az egyén részéről pedig a visszaélést.” (Hetényi (2000).

Az elméleti aggályok ellenére napjainkra a világ talán valamennyi államában az adóbeszedés joga az emberi együttélés alapvető követelményei közé tartozik. Adóznunk akkor is kell, ha közvetlenül, személy szerint nem vagyunk haszonélvezők. (Az EU 25 átlagában az összes adóbevétel a GDP 39%-át tette ki 2017-ben, Magyarországon az arány közel azonos volt. Eurostat.)

2. Adam Smith és David Ricardo: az adózás alapelvei

Smith négy fő feladatköré csoportosította az Állam kötelességeit: hadikiadások, (védelmezze a társadalmat a külső erőszaktól), közigazgatási és igazságszolgáltatási kiadások (védje az embereket az igazságtalanságtól és a kizsákmányolástól), hozzon létre és működtessen magánberuházásban nyereséget nem hozó közintézményeket (pl. az áruforgalmat megkönnyítő közműveket), fedezze az oktatási kiadásokat (Ide tartozónak gondolta az ifjúsági és felnőtt oktatási intézményeket.)

S bár idővel az adók súlya, az adórendszer struktúrája módosult, a mai napig Adam Smith által lefektetett (fiziokratáig visszavezethető) elvek alapzatára épül az adópolitikára vonatkozó tudás.

Adam Smith négy szabályt fektetett le. 1. Minden állampolgár, amennyire lehetséges, képességei, tehát az állam védelme alatt elért jövedelmének arányában járuljon hozzá a kormányzat fenntartásához. 2. Az egyének által fizetendő adó mértéke állandó és kiszámítható legyen. Mind a fizetés idejét, mind módját, mind összegét illetően. 3. Az adókat az adózóra nézve legalkalmasabb időben és mértékben szedjék be. 4. Az emberek ne érezzék súlyos tehernek, továbbá beszédese kis apparátussal, viszonylag csekély költséggel történjék.

A „jó” adórendszer tehát egyszerre méltányos az egyén számára és egyben hatékony az államkassza bevételeit illetően. Az állampolgárok adófizetési képességeikkel arányosan fizetik ezért nem is próbálják elkerülni. Következésképpen beszédese költségkímélő és emberséges. (Az adókikerülés máig az adórendszer érzékeny pontja.)

Ricardo a négy elven nem változtatott. Átvette Adam Smith maximáit: valamennyi állampolgár képességének arányában járuljon hozzá a kormányzat fenntartásához; az adó mértéke kiszámítható legyen; az adó fizető számára kedvező időben és módon szedjék be; s éppen csak annyit vegyenek ki a polgárok zsebéből, amennyi fedezi az állam szükségleteit. (Ricardo [2017]: 216.) (Stiglitz is említett tankönyvében lényegében a Smith-Ricardo által lefektetett négy alapelvet tekinti bármely adórendszer célszerű alaptulajdonságának. [2000]: 401.) Nála az igazságosság két fontos elve a horizontális (a lényegileg azonos

egyének azonosként kezelése) és a vertikális (a lényegileg különbözők különbözőképpen kezelése). Stiglitz első helyen említett elvárását, az erőforrások hatékony allokálásának biztosítását, mindketten Smith is és Ricardo is kimerítő részletességgel tárgyalták.

3. Az adó-teher eloszlás gazdasági hatása

Smith is és Ricardo is tisztán akarták látni, meg akarták érteni, hogy az adó bevezetése hogyan hat a piaci szereplők befektetési döntéseire, a termelésre, az árakra, általában a piac egyensúlyinak tekintett állapotára. Kire vetik ki, de ténylegesen ki fizeti meg, hogyan oszlik meg az adóteher, s milyen a gazdasági hatása. Vizsgálták termelési tényezőkre, a tőkére és a munkára lebontva. Megnézték mindazon összefüggéseket, amelyeket ma közgazdasági *incidencia* néven illetünk. S amelynek logikai vázát ma is követjük.

Mindketten nem kis dilemma és mérlegelés után úgy találták, hogy a legelőnyösebb a földjáradék formájában szolgáltatott többletnek a megadóztatása. Hatékonyabb és ésszerűbb a járadékot adóztatni, vélte Smith, mint a piaci versenyben megszerzett profitokat, illetve béreket. (Bár később elfogadta.) Ricardo sem látta máskép: „Az adó az ország földje és munkája termékének az a része, amelyet a kormányzat rendelkezésére bocsátanak és végső soron vagy az ország tőkéjéből vagy az ország jövedelméből fizetnek.”¹¹ (Ricardo (2017): 187.) Így folytatja: „Ha a kormányzat újabb adó kivetésével megnövelt fogyasztását akár a termelés növelésével, akár a lakosság fogyasztásának csökkentésével fedezi, akkor az adók a jövedelmet terhelik, a nemzeti tőke pedig érintetlen marad; ha azonban a termelést nem növelik, vagy a lakosság improduktív fogyasztása nem csökken, akkor az adók szükségképpen a tőkét terhelik, vagy - más szóval - a produktív fogyasztásra rendelt alapot csökkentik.”¹² (Ricardo (2017):187.)

¹¹ Taxes are a portion of the produce of the land and labour of a country, placed at the disposal of the government and are always ultimately paid, either from the capital, or from the revenue of the country. (Ricardo (1817: 187). Francia fordításban: L'impôt est cette portion du produit de la terre et de l'industrie d'un pays, qu'on met à la disposition du gouvernement. En définitive, cette portion est toujours payée par le capital ou le revenu de la nation. (*Les principes de l'économie politique et de l'impôt. Traduit de l'Anglais par Francisco Solano Constancio et Alcide Fonteyraud., 1847.*

¹² If the consumption of the government, when increased by the levy of additional taxes, be met either by an increased production, or by a diminished consumption on the part of the people, the taxes will fall upon revenue, and the national capital will remain unimpaired; but if there be no increased production or diminished consumption on the part of the people, the taxes will necessarily fall on capital that is to say, they will impair the fund allotted to

Az adó-*incidenciával* foglalkozó gondolatmenetének teljes leírása hosszadalmas lenne, ezért csak lényegére szorítokozom. Megértését egyébként is megnehezítik az apró kitérők, kalandozások, Smith-szel folytatott vitája, közbe ékelt magyarázatok, stb.

Akárcsak Smith, Ricardo is úgy gondolta, hogy az adók gazdaságra gyakorolt hatásának iránya viszonylag jól megbecsülhető. A vállalkozók tőke-jövedelmére kivetett adó végső hatásában visszafogja a termelés növekedését. „sohasem szabadna olyan adókat kivetni, amelyek elkerülhetetlenül a tőkét sújtják” – írja. (Ricardo (2017:189).

Ricardo tehát kimutatja, hogy a profitadó és a munkabéradó is árnövelő tényezők, de, mint Smith nem számol általános áremelkedéssel. A tőkeadó az érintett vállalkozók profitját az átlagos profit szint alá viszi, következésképpen vagy felhagynak az adott termék termelésével, vagy az adót áthárítják és termékük árát megemelik. A gazdálkodó a gabona árát, a kalapgyáros a kalap árát, a posztógyáros a posztóét, stb.

Az árarányok változása módosíthatja a kereslet-kínálat szerkezetét. A tőke szerves összetételétől, a tőke/munka arányának változását követő relatív árváltozással viszont számolt. Az exportorientált ágazatok termékei esetében pedig feltételezte, hogy a külföldi értékesítés versenye a gyárost ár-tartásra kényszerítheti. Hozzáteve, hogy az alapanyagárak emelkedése, a pénzürték változása, stb. nem elkerülhető ár-módosító tényezőkként lépnek fel. (Az adó a „pénz semleges” elméleti tételt is felborítja, esetében a pénz nem semleges.)

Figyelmük a kamat, a kölcsön vett pénz megadóztatásnak gazdasági hatására is kiterjedt. Kamatemelkedés esetén a beruházások, a termelés, a jövedelmek és a fogyasztás alkalmazkodása lefelé tartó mozgás.

consumption. (Ricardo (1821/1951: 151-152.) Szükségesnek tartották megjegyezni lábjegyzetben, hogy míg a korábbi kiadásban „fogyasztás” szerepelt, produktív fogyasztás a tőkebefektetés, improduktív fogyasztás a munkások munkabérének növelése.

Lorsque la consommation du gouvernement, augmentée par la levée de nouveaux impôts, est suivie, soit d'une augmentation de production, soit d'une consommation moins forte de la part de la nation, l'impôt ne frappe que le revenu, et le capital national reste intact; mais s'il n'y a ni augmentation de production ni diminution de consommation dans la nation, l'impôt atteint nécessairement le capital. (Solano- Fonteyraud, (1966). Ezen a ponton a fordítók az első, az 1917-es kiadás szövegét követik.

Az, hogy azok fizetik-e a teher, akikre az állam kiróttá, vagy valójában mások fizetik, elvezetett az adók tovaháríthatóságának vizsgálatáig.

Ricardonál a jövedelem megosztás globális trendje, hogy profit és a munkabér ellentétesen mozog. Ha nő a munkajövedelmek részaránya akkor csökken a profité (és fordítva). A tőkés nyeresége a munkások veszteségeként jelenik meg. Igaz ez a profit és a földjáradék viszonyára is. A gyarapodó népesség pótlólagos keresletének kielégítésére egyre rosszabb minőségű földeken lehet gazdálkodni. Egységnyi tőkebefektetés egyre kisebb hozamot hoz. Az utoljára művelés alá vont legrosszabb minőségű föld hozama tehát csak a gazdálkodó költségeit fedezi. Azonban ára és földbérleti díja az ilyen földnek is van. Nem értékképzők, piaci ár tényezők. Következésképpen áremelkedéssel járnak, a termelékenyebb földek pedig egyre nagyobb járadékot hoznak.

Ricardo-nál (különbözeti) járadék a mezőgazdasági termékek piaci árában értékük (azaz a termelés költségei) feletti többlet-árbevétel révén keletkezik. Amíg „nincs minden része megművelve az országnak, mégpedig a legmagasabb fokon, addig a földön használt tőkének mindig van olyan része, amely nem hoz földjáradékot s hogy ez a tőkerész – amelynek a hozadéka, akárcsak az iparban, profitra és munkabérre oszlik – befolyásolja a gabona árát. Minthogy tehát azt a gabonaárát, amely nem ad földjáradékot, a termelési költségek befolyásolják, ezeket a költségeket nem lehet a földjáradékból fizetni. E költségek emelkedésének tehát magasabb ár, nem pedig kisebb földjáradék lesz a következménye.” (Ricardo (2017: 279.)

Smith és Ricardo is észrevette, hogy az állam adóbevétele nem semleges forrás, hanem mikro-makro szinten újraelosztási-növekedési következményekkel jár. Pénzeket von el a termelőktől és fogyasztóktól, csoportosít át a kormányzathoz és viszont. Megzavarja a „természetes” piaci viszonyokat, hatással lehet a termelők profitjára, az árarányokra, a jövedelmek eloszlására, a keresleti-kínálati viszonyokra, vásárlóerőt teremt vagy von el.¹³ (Ma már ehhez hozzátesszük,

¹³ Az adórendszer romboló hatását szélesebbre tárja pl. Salin. Pontosabban az emberi viselkedést módosító szerepét iktatja be a két pólus közé. Az egyén kreativitásából veszít, amikor az állam magára vállalja bizonyos szükségleteinek kielégítését. PL. amikor az egyéntől átveszi az egészségügy finanszírozását, ezzel csökkenti megtakarítási, munkavállalási hajlandóságát. Vagy ide sorolható a lakáshoz jutás állami támogatása. A szerző a gazdasági növekedés Európa-szerte lassuló mozgását és a munkanélküliség növekedését összekapcsolja az adórendszer kreativitást csökkentő hatásával. De az örökösödési adó fizetését is károsnak, a tőke pótlólagos megadóztatásának tartja. Művét azzal zárja, hogy a civilizáció halálra van ítélve ha az egyének elvesztik az alkotás iránti vágyaikat és az innováció iránti elkötelezettségüket. Az Intézet könyvtárvezetője Bálint Éva példaértékű fáradozásának

versenyző gazdaság esetén a relatív árak változása a kínálati-keresleti rugalmasságtól is függ. Ha a kínálat teljesen rugalmatlan, vagy a kereslet teljesen rugalmas, akkor az adót a termelők viselik. (Fordított esetben a fogyasztók.) Elemzésüket a szakirodalomban ma talán a funkcionális *adóincidencia* témakörben vizsgálnák.

A lehetőségek mérlegelésével jutott Ricardo arra a következtetésre, hogy csakis a tiszta földjára kivetett adó nem gátja a termelés meg-meg újulásának. A mezőgazdaság „nettó termékéből”, pénzforgalmában a „tiszta-jövedelemből” fizetett földjára kivetett adó senkinek sem változtatná meg gazdasági magatartását. Más adónemektől eltérően nem veszélyeztetné a földbirtokok művelését.

Smith és Ricardo idejében a földtulajdonosi járadék létezése tény volt. A termőföld művelésébe fektetett tőkén és munkán felül keletkező többletnek-hozadéknak tekintették. Olyan reáliákban nézve termékhalmozásnak, pénzben kifejezve jövedelemnek, amelyre nem terhelődött munka és tőke költség. Pontosabban Ricardo (is) elismerte, hogy a járadék egy valamikora része teljesítményalapú jövedelem. A földtulajdonost is megilleti tőkefordítása után (l. fiziokrata eredeti előlegek) valamikora nyereség és ha maga műveli birtokát munkabér.

„A földjára kivetett adó a föld termékének az a része, amelyet a talaj eredeti és elpusztíthatatlan erőinek a használatáért fizetnek a földbirtokosnak. Gyakran összetévesztik azonban a tőke profitjával és a köznyelvben ezzel a kifejezéssel jelölnék mindent, amit a gazdálkodó a földbirtokosának évente fizet.” (Ricardo (2017): 110.) A fiziokrata alapok megértése ezen a ponton válik fontossá. A fiziokraták a gazdálkodás hasznát, az évi terméseredményt megosztják. A gazdálkodó visszaveszi-elveszi belőle költségeit természetben (gabonában) Biztosítja természetben a földbirtokost befektetése után megillető megtérülését...Annyit, s nem többet. A termékek másik halmaza „értéket” a kereskedelmi forgalomban, a piacon nyer, piaci áron értékesítve. A földtulajdonosok jövedelemhez jutnak, amelynek teljes elköltésével maguk biztosítják a következő időszakban jövedelmüket.

Fontos a sorrend. A fiziokratáknál a járadék „maradék”, a termelés „kölségtelenített” része. Természetben vagy pénz formájában ún. *disponibilis* jövedelem, amely közcélokra igénybe vehető.

E „maradékként, a termelésben nem lekötött” jövedelem elköltésének arányaitól függően születnek a fiziokraták gazdasági egyensúlyt (újratermelést), vagy növekedést (bővített újratermelést) leíró elméleti és számszerű modelljei. (Befoglalva az Állami adóbevételek elköltésének, az adójövedelem gazdaságba való visszaforgatásának akár termelési struktúra váltással járó hatását.)

Ricardo is a „maradékelvet” fejtí majd ki a profit a járadék és a profit a munkabér viszonyában. Meg kellett oldania azt elméleti problémát (is), hogy a gazdálkodó, a földbérló „fizet” a föld használatáért. Nehéz értékkepző költségként elismerni. Nem az újratermelésre fordított költség-elem, de megjelenik a piaci árakban. A pótlólagosan kínált mennyiség magasabb, az eredeti piaci árhoz képest a kereslet-kínálat viszonyaitól is függően magasabb áron kerül forgalomba. A normál és a piaci ár közötti különbség különbözeti járadékként jelenik meg.¹⁴ A járadék a föld csökkenő hozadékán alapul, a határ és az átlag termelékenység különbsége.

E kvázi „érdemtelen” jövedelemből a nemzet céljaira egy, valamekkora hányad elvonható anélkül, hogy a gazdaság megérezné – fiziokrata gondolat. Ezen a fonalon haladva visszafelé az időben a francia ökonómusoknál megállok. Ők a járadékot a „természet ajándékának” tekintették, olyan többletnek, amely gazdasági terményekben és nevelt állatokban (termékekben) (illetve pénzben) jelentkezik. Egyszerre értelmezhető naturáliákban és pénz formájában.

I. Fiziokrata adóelmélet

A természetjogra, természeti rendre épülő gazdaságfilozófiájuk rendszerében minden embernek megadatott képessége, hogy birtokba veheti a Természtől (Teremtőtől) megkapott, megélhetéséhez szükséges eszközöket. Csak munkáját kell hozzátenni és visszatérül hozzá sokszorosán. Hagyományosan agrár típusú nemzet szükségleteinek forrása a termőföld, de gyarapodni csak művelésével és a termékek szabad kereskedelme révén lehet.

¹⁴ Egy kis pontosítást nem tudok nem elkerülni. A különbözeti járadék fogalma nem Marxhoz kötődik, miként TGM írja tanulmányában. S a fiziokratáktól kezdve (vagy korábban is) a házbérbeadásából származó nettó jövedelmet is járadéknak tekintették. (TGM (2021:377.)

Az országban a kiterjedt szántóföldeken jellemzően gabonatermelés folyt¹⁵. A gabona egyszerre tőke vetőmag és táplálék élelmiszer formájában. (Akár a Sraffa „gabonamodell” előképe is lehetne, bizonyos összefüggésben említi (Hild (2018). E feltevés magában foglalja a termelés és a fogyasztás természetes egyenlőségét és értékben kifejezett egyensúlyát.

A modernizáció, a tőkés agrárfejlődés hordozója számukra a mezőgazdasági bérlő-vállalkozó (*entrepreneur*) lett. Magával a fogalom definíciójával nem bajlódtak, olyan korszerűen, korszerű formában gazdálkodó földművest képzeltek el, aki tőkével rendelkezik, a termelésbe befekteti, (*Les avances pimitives, les avances premieres*), átlag profitot vár és haszonbért fizet. Az új típusú gazdálkodás megszületésétől várták, hogy Franciaország felzárkózzék a kor legfejlettebb államának, Angliának szintjére, kiemelkedjék abból az állapotából, amelybe a nagy államadósságok, a háborúk, az udvartartás magas költségei, a rossz külpolitika, a korszerűtlen gazdálkodás, a hibás adó és kereskedelmi politika, stb. juttatták.

Látni vélték, hogy a feudális társadalmi-gazdasági berendezkedésen az idő túlhaladt a hagyományos művelési technikák és szervezet felváltása felé, az igazságos és értelmes adórendszer, a fogyasztás orientált belföldi piac felé, szabad versenyben erősödő belföldi és külföldi kereskedelem felé. A *laissez-faire, laissez-passer* kormányzás felé¹⁶. (Az egyéni érdek és a közjó egyirányba mutat. Vállalkozó nem nyereség motivált, kegyetlen embertípusa, megélhetési költségein felül tőkebefektetése után átlagprofit illeti meg. A verseny biztosítja a mértékeket.)

Quesnay, Mirabeau és a tanítványok, közöttük Nicolas Baudeau, Le Mercier de la Rivière, Du Pont de Nemours, stb., oldalak százain, nagylélegzetű írásokban töprengtek egy korszerű adórendszer elméleti és technikai megoldásán. Különös

¹⁵ Franciaország „Felszíne kiterjedt medencék, dombvidékek, közép- és magashegységek mozaikszerű kombinációja. A sokarcú felszínen három éghajlat él egymás mellett, több átmeneti típussal: az óceáni, a kontinentális és a mediterrán. A számtalan természeti tényező közül a talajtakaró különösen fontos szerepet játszik. Ezt már a hírneves mezőgazdász, Olivier de Serres is hangsúlyozta a 16. század végén: „A gazdálkodás fundamentuma a termőföld természetének ismerete.” „Némi leegyszerűsítéssel négy nagy hagyományos agrárrendszert különíthetünk el.....A négy agrárrendszer közös vonása volt, hogy mindegyiket a tágabb értelemben vett hagyományos, többnyire ugaroltató művelési mód valamelyik változata uralta. Mindegyikben a vegyes gazdálkodás dominált egy-két kultúra vagy az állattartás elsődleges szerepével.” (Papp (2006: 12.)

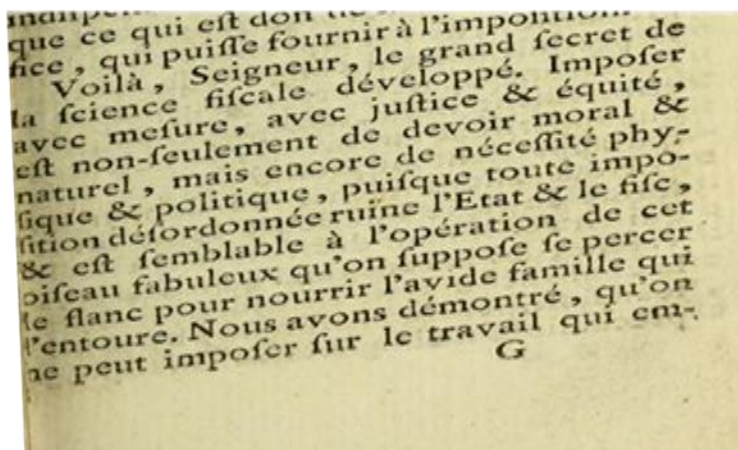
¹⁶ A „hadd menjenek a dolgok a maguk útján” formában megfogalmazott elv egyik, talán első változatát a történészek Jacques Claude Marie Vincent de Gournay (1712-1759) kereskedelmi intendánsnak tulajdonítják.

gondossággal elemezték az adók hatását a növekedési pálya alakításában, befolyását a termelésnek irányvonalat szabó termelői-fogyasztói kiadások alakulásában. Adóelméletük szerves része volt az átfogó, a szabad vállalkozást, korszerű gazdálkodást magába foglaló gazdaságpolitikájuknak.

François Quesnay¹⁷ bár érintette már első, a politikai gazdaságtan címszó alatt megjelent gazdasági tárgyú írásaiban (1756, 1757) az adózás kérdését, önálló szócikkben kívánt foglalkozni e témával. Illetve három cikket szánt még az Enciklopédiába *Hommes (Ember)*, *Impôts (Adók)*, *Intérêt de l'argent (Pénzkamat)* címmel. Ezeket azonban visszavonta¹⁸. Folytatás Mirabeau-val közösen jegyzett *Théorie de l'impôt* (1760) (*Adóelmélet*) Mirabeau *L'ami des hommes* (1751--) (*Az Emberek barátja*) könyvsorozatába illeszkedő művében következett. Szállóigévé vált mondatuk: „Ime, Fenség a korszerű pénzügytudomány nagy titka, adóztasson mértékkel, igazságosan és egyenlően,” „nemcsak erkölcsi és természetes kötelesség, hanem természeti és politikai szükségszerűség, mivel minden a rend ellen való adórendszer tönkreteszi az államot és a földtulajdonosokat” (Mirabeau (1760): 119). Börtön és vidéki birtokára száműzetés járt érte. Több évvel később a művet egy kiegészítés követte a svéd király, talán felkérésére? mindenestre figyelmébe ajánlva. (Mirabeau (1776.)

¹⁷ François QUESNAY (1694 – 1774) a francia fiziokrata iskola megalapítója és vezéralakja, Elsősorban Gazdasági Táblázataival, a gazdasági körfolyamatok ábrázolásával örökítette meg nevét a közgazdaság történetében. Részletes életrajza az interneten elérhető.

¹⁸ Az *Enciklopédia* kiadása körüli jogvitát követően 1758-ban Quesnay szakított a kiadóval. Az *Intérêt de l'argent* (1766) cikket évekkel később Du Pont de Nemours publikálta a fiziokraták lapjában Quesnay nevéből képzett anagram: N. Nisague néven. Az 1757-58 körül íródott *Hommes* soha nem jelent meg, kéziratban terjedt és egyes részei beépültek barátaitanítványai írásaiba. Közöttük a magát világpolgárnak tekintő Patten művébe (1758). Elküldte a mezőgazdaság korszerű műveléséről írt tervezetét Franklin Benjaminsnak, hogy meggyőzze az „egyetlen” adó, mint adótípus egyedüli hatékonyságáról. Az *Impôt* szócikk eltűnt, egyes részei beolvadtak idővel Quesnay más írásaiba. Quesnay életrajzán dolgozó G. Schelle azonban megtalálta vélhetően az eredeti cikk másolati példányát lapjain Turgot megjegyzéseivel Limoges könyvtárában a katalogizált tételek között (Schelle (2008)). Köszönhetjük neki Turgot írásainak felkutatását és összes műveinek kiadását. (Schelle (1913), nem feledve Du Pont de Nemours (1782) és Eugène Daire (1844) köteteit.

A fiatal, Quesnay-nél 21 évvel fiatalabb, Mirabeau¹⁹ ugyanis ekkor már a fiziokraták szellemi köréhez, Quesnay körül kialakult, „writing workshop”-nak nevezett homogén csoporthoz tartozott.²⁰ Érintkeztek, de lényegben nem keveredtek a filozófusokkal.

Természetes számukra, hogy egy hagyományosan agrár nemzet számára a mezőgazdaság szolgáltatja az élelmi cikkeket és az ipar számára termékei nyersanyagát. (E függő viszony, s ehhez fűzött értékelés lesz majd elméletük elutasításának legfőbb indoka.) Természetes számukra, hogy az emberek több táplálékot termelnek meg, mint az a mennyiség, amely létfenntartásukra elegendő. E többletermék (és nem felesleg!) a „természet adománya”. Tehát nem többletmunkának, hanem a föld kivételes termelékenységének tárgyiasult formája. (Ezért, a klasszikusoktól eltérően nem küszködtek munka-értékelméssel.) Az uralkodó e többletermékben csak résztulajdonos, csak a közcélokra fordítandó részére jogosult.

Termékgazdaságban gondolkoztak. **Kettős dimenzióban**, következetesen szétválasztották a köröket, a termelésre és az árakra (jövedelmekre) vonatkozó döntéseket. A földesúrnak úrbért és járadékot kellett fizetni, jövedelmét tehát a bérlőktől részben terményben, részben pénz-formájában járadékként kapta.

¹⁹ Victor de Riqueti, Marquis de MIRABEAU (1715-1789). Számos cím birtokosaként a gazdag vidéki nemességbe tartozott. A családban hagyományos katonai pályáról lemondott és a fiziokraták köréhez csatlakozott. Birtokán korszerűen, fiziokrata elveket követve gazdálkodott. Angol mintára bevezette a váltógazdálkodást, takarmányozta a nagyállattartást. *Az emberek barátja* (1756) sok kötetes művével rendkívül sikeres, népszerű szerző lett.

Fia Honoré, Compté de Mirabeau nevét zabolátlan természete és a francia forradalomban játszott szerepe tette ismertté. A Jakobinus klub elnöke, a törvényhozó nemzetgyűlés elnöke volt, részt vett az Emberi és polgári jogok nyilatkozatának megszövegezésében. Váratlan halálával 1791-ben elkerülte, hogy idővel kötélén végezze.

²⁰ A „nagygeneráció” 1757-1764 között, Mme Pompadour haláláig a Versailles-i palotához kötődött. 1764 után az udvari létformát a párizsi szalonok lazább világa váltotta fel, s a baráti körökből a „második generáció” iskolává szerveződött. (Théré - Charles (2008).

Konkrét statisztikai adatokkal dolgoztak. Kiszámították a mezőgazdasági termelés nagyságát, a művelési területek megoszlását, a termelési értékeket, a befektetések jövedelemezőségét, a terményárakat, a népesség számának alakulását, stb.

A fiziokrata adó-elvek foglalatosa Quesnay maximái közül az V. maxima. (Quesnay (1767.) Az adórendszer legyen ésszerű, emberséges, feleljen meg az erkölcsi elvárásoknak és a gazdaság karakterének. Végrehajtása legyen igazságos, átlátható és költséghatékony.

„Az adó ne legyen romboló vagy aránytalan a nemzet jövedeleméhez képest; növekedése a jövedelem növekedését kövesse; egyenesen a földbirtokok nettó termékére vessék ki, s ne az emberek bérére, sem a termékekre, mert megsokszorozná beszedésének költségeit, ártana a kereskedelemnek és megsemmisítené évenként a nemzet gazdagságának egy részét.” „Ne vegyesn el a földbérlők gazdagságából sem. MERT EGY KIRÁLYSÁGBAN A FÖLDMŰVELÉS ELŐLEGEIRE, MINT INGATLANRA KELL TEKINTENI, PONTOSAN MEG KELL ŐRIZNI ÉPPEN AZ ADÓ, A JÖVEDELEM ÉS VALAMENNYI OSZTÁLY POLGÁRAI SZÁMÁRA LÉTSZÜKSÉGLETI CIKKEK TERMELÉSE VÉGETT; ELLENKEZŐ ESETBEN AZ ADÓ FOSZTOGATÁSSÁ FAJUL ÉS HANYATLÁSHOZ VEZET, AMI GYORSAN TÖNKRETESZI AZ ÁLLAMOT különben az adó fosztogatássá fajul s hanyatlást okoz, amely egy államot szó szerint tönkretesz.”²¹

Quesnay alapelveként tehát azt követte, hogy az adó se a termelési se a fogyasztási oldalon forráskivonással ne járjon, e két oldal egyensúlya ne sérüljön, a gazdaság egyensúlyi pályáján megmaradjon. Az adó a többlettermékből, a földtulajdonosok szabadon felhasználható, a termelésnek nem „elkötelezett” jövedelméből vegyen el. A termelés bővítését segítse elő, s ne az emberek elszegényesítését. (Az állam adó visszaforgatásának, sajátos kifejezésükkel

²¹ Que l'impôt ne soit pas destructif, ou disproportionné à la masse du revenu de la nation; que son augmentation suive l'augmentation du revenu; qu'il soit établi immédiatement sur le produit net des biens-fonds et non sur le salaire des hommes, ni sur les denrées, où il multiplierait les frais de perception, préjudicierait au commerce et détruirait annuellement une partie des richesses de la nation. Qu'il ne se prenne pas non plus sur les richesses des fermiers des biens-fonds; car LES AVANCES DE L'AGRICULTURE D'UN ROYAUME DOIVENT ÊTRE ENVISAGÉES COMME UN IMMEUBLE QU'IL FAUT CONSERVER PRÉCIEUSEMENT POUR LA PRODUCTION DE L'IMPÔT, DU REVENU ET DE LA SUBSISTANCE DE TOUTES LES CLASSES DE citoyens: autrement l'impôt dégénère en spoliation et cause un dépérissement qui ruine promptement un Etat. (In: Quesnay (1767: 109), Reprint (2005: 567.)

repompoment gazdasági hatását táblázataikban is elemezték. Ez talán egy következő tanulmány témája lehet majd.)

Kit terheljen, ki fizesse, valójában ki is fizeti az adót? Igyekeztek pontosan felmérni a kamatjövedelemre, a tőkejövedelemre, a munkabérré, a földjáradékra terhelt adók, a termékadó, a fogyasztási adók hatását a gazdasági folyamatokra. Mérlegelték hogyan reagálnak az emberek kereső és fogyasztó minőségükben, a vállalkozók, mint a termék előállítói. stb. Makroszinten vizsgálták a termelés irányvonalát megszabó fogyasztói kiadások alakulását.

A központban a „vállalkozónak” elvárt mezőgazdasági farmer, a bérlő²² állt. Alapgondolatukban egységesekek: a termelésbe fektetett eszközökre kivetett adók formájában az állami beavatkozásnak nincs helye. Az agrárvállalkozó kiadásainak összessége (megelőlegezett tőkéje) termelésének eredményéhez tartozik, megzavarja az újratermelés folyamatát, ha igénybe kívánják venni a társadalom illetve az állam céljaira. A földjáradékosok jövedelme ellenben olyan *diszponibilis* jövedelem, „természeti ajándék” „Isteni adománya”, amelyből egy, valamekkora rész közösségi célokra rendeltetett s nem zavarja meg az újratermelés folyamatát.

A gazdasági hatékonyság és az általános jólét szempontját a fiziokraták szerint tehát agrár típusú országban egyetlen adónem, az ún. földjáradék adó teljesítheti be. A földtulajdonosi járadékokra közvetlenül kivetett adó, amely járadékok forrása a gazdaság tiszta jövedelme, vagyis a termelési költségeken felül keletkező jövedelem. Ez lesz az „egyetlen adó” törvénye. E tételhez szervesen tartozott a vállalkozás, a kereskedelem szabadsága és az embereké,, akik engedelmeséggel csakis az uralkodónak és a törvényeknek tartoznak.

Quesnay-t "*Second problème économique*" (1763) tanulmányában²³ bizonyítani kívánta, hogy a direkt adók rendszere kedvezőbb mind a vállalkozói jövedelmekre, mind az államkasszára nézve is.. (Csakúgy, mint később Turgot meglehet, hogy e tanulmány ismeretében.) Táblázatait a matematika alkalmazásának tekintette és számpéldákon és ábrákon követte milyen hatással van keresetre, a gazdálkodó-vállalkozók (tőkebefektetésére) visszatérülésére, és a tulajdonosi jövedelmekre ha az adót a fogyasztási termékekre vagy magára a

²² A feudális földtulajdonosok földjüknek csupán járadékszedői voltak, de jellemzően maguk nem gazdálkodtak. A bomló seigneurie többnyire paraszti birtokok és kisbérletek halmazából állt. A mezőgazdaságilag hasznosított földek 80– 85%-a birtok vagy bérlet formájában a népesség 75–80%-át kitevő parasztság kezén volt. A kisgazdasághoz képest a gazdagparaszti középgazdaság és a bérleti nagygazdaság modernizációja sokkal látványosabban folyt.

²³ Teljes szövegének magyar nyelvű fordítása a tanulmány 2. részében olvasható.

földtulajdonosi jövedelmekre vetik ki. Bizonyos értelemben empirikus elemzéseknek is tekinthetők.) Azt is vizsgálta, hogy az Állam milyen módon és milyen gazdasági vonzattal költi el adókból származó bevételét. Minthogy az indirekt²⁴ adókon belül a kereseti, a fogyasztási, forgalmi és luxusadót összemosta így a fogyasztás és a fogyasztóképesség arányában történő adóztatást nem választotta szét. Végülis megtehetette, minthogy hatásukat tekintve azonosak voltak.

Következtetése röviden összefogva: a keresetek, a fogyasztás, a fogyasztói kiadások közvetett adóztatása a fogyasztást, a fogyasztó képességet, következésképpen a várható termelést szűkítik, a tulajdonosi járadékot és a közösségi adóbevételeket kevesbítik. Ezeket az adókat ugyanis vagy a munkabérekéből azok fizetik, akik a béreket kapják vagy, akik a munkabéreket adják.

A munkabérből élők vagy fogyasztási kiadásait csökkentik, hogy azonos nagyságú bérükből az adót ki tudják fizetni, vagy igyekeznek jövedelmüket növelni. S talán csak a Quesnay figyel fel arra, hogy a termelés növelésére nincs döntési jogkörük, illetve korlátozott ebbeli lehetőségük. Nem tehetik meg, hogy egyik napról a másikra többet termeljenek, mert a termelés fizikai korlátai ezt nem engedik meg, de nem tehetik meg azért sem, mert a munkabérükre rendelkezésre álló keret, az összmunkabér korlátozott.

A munkabéreket egyébként is a munkavállalók közötti erős konkurrencia harc a létfenntartás szintjükre szorítja. Így minden (az adók okozta) drágulás vásárló és fogyasztóképességüket érinti. A létükben veszélyeztetett emberek tehát arra kényszerülnek, hogy elvándoroljanak az országból, vagy lopásból, tolvajlásból tartsák fenn magukat. A vásárló-fogyasztók - Quesnay kifejezésével élve keresletének szűkülése a termelők számára a piacot is szűkíti.

A közvetett adók fizetését magukra vállalhatják a termelők, de az eladók is. A termelők megtehetik, hogy termékeiket változatlan áron kínálják, a kereslet változatlan maradhat ugyan, de sérül a termelő "megtérülése", az az összeg, amelyet a termelésre fordított. Veszélyezteteti ezzel a következő évi termelés

²⁴ A mai fogalom használatunktól eltérően minden adónemet, kivéve a földbirtokos járadékára közvetlenül kivetetett, a közvetett adók körébe soroltak. A gazdálkodóra, a pénz kamatra és az iparra, valamint az árukra, az eladásokra, fogyasztásra megállapított valamennyi adót. Mert bármilyen formát is öltön, végső soron a földtulajdonosok fizetik. Vagy közvetve a fogyasztásukra szánt termékek árában, vagy közvetlenül jövedelmükben. De a magasabb adórata közvetve a gazdálkodók érintettsége révén is érinti őket. A gazdálkodók vállalt szerződésüket nem, vagy kisebb bérleti díj fizetése mellett tudják teljesíteni, vagy tőkevesztésük a következő évi gabona termés mennyiségét veszélyezteteti

mennyiségét- növekedését. Ha a termelő-eladó hárítja át az adót az eladási árban, akkor maga fogja vissza terméke iránti keresletet. Vagy választhatja árainak mérséklését. Mi ez, ha nem az adó-incidencia logikája.

II. Adóreform tervek francia földön

A francia-angol hétéves háborút lezáró párizsi béke 1763-ban megváltoztatta az európai *status quot* és a gyarmati viszonyokat. Franciaország elvesztette nagyhatalmi szerepét, óriási adósságot halmozott fel és a hiányt súlyosbította, hogy a jövedelemszerzés mechanizmusa sem működött

Jean-Baptiste BERTIN,²⁵ újonnan kinevezett államminiszter első intézkedései között adórendszer és a mezőgazdaság helyzetén javító reformokkal próbálkozott. A tartományok intendánsaitól várt javaslatokat, amelyekhez megadta a szempontokat is.²⁶ Tervbe vette az egységes földadó bevezetését is. Előkészítendő támogatta országszerte mezőgazdasági társaságok szerveződését.

A felhívás széleskörű érdeklődést váltott ki. Fiziokrata közgazdászokból, mezőgazdasági szakírókból, a korszerű gazdálkodás iránt fogékony nagybirtokosokból különböző társaságok alakultak, köztük a Királyi Mezőgazdasági Társaság Limoges. Elnöke Turgot lett, akit 1761-ben neveztek ki intendánsnak Limoges, Franciaország egyik legszegényebb és legelmaradottabb tartományában, s aki e tisztségben 13 évet töltött el.

²⁵ Henri Léonard Jean-Baptiste BERTIN (1719-1792). Államminiszter, korábban pénzügyi főellenőr, huszonhárom éven át töltött be különböző miniszteri posztokat, tiszteletbeli tagja a Tudományos majd az Irodalmi Akadémiának, megalapítja a lyoni és limoges-i állatorvosi iskolákat. Fiziokrata nézetek elkötelezettjeként elrendeli a földkataszteri felméréseket, korszerűsíteni akarja a mezőgazdálkodást, liberalizálást a kereskedelemben, igazságosabb rendszert az adókiivetésben. Számos mezőgazdasági társaság létrejöttét kezdeményezte vidéken. 1763 május 25-i rendeletével engedélyezte a gabona szabad kereskedelmét az ország egyes tartományai között, eltörölte a gabonaforgalomra kivetett útvámokat és városi illetékeket, majd a korlátozások feloldását a bor forgalmára is kiterjesztette. E rendelet időpontjától számítják Franciaországban a gazdasági liberalizmus kezdetét. Intézkedéseit hevesen támadták, 1764-ben tisztségéből a király felmentette, de továbbra is aktív maradt. 1792-ben Svájcba telepedett le.

²⁶ Egyszerűsítésre várt az érvényben lévő adók rendszere. A nemeseknek *capitation*-t (fejadó) kellett fizetni, valamint egyenes vagyoadót, *vingtieme*-t, (huszadot) amelyet a vagyon öt százalékára vetettek ki, az egyház része a tized. A „*taille*” a közrendűek közvetlen vagyoadója volt, nemes ember vagy a nemesi föld vidékenként szokásjogtól függően nem fizette. Lehetett *taille personnelle* (személyi vagyoadó), *taille d'exploitation* ma iparüzési adónak neveznék. A jövedelem adók mellett a közvetett adók sokasága létezett. Adók egyes fogyasztási cikkekre, az áruforgalomra, bérletekre, belső vámok, illetékek, stb.

Ebből az alkalomból készítette el Turgot tervezetét az adórendszer átalakításáról és ebből az alkalomból írta meg Mercier de la Rivière, Martinique intendánsa az adózás elveiről szóló művét. És Bertin felhívására Baudeau *Mémoire*-ban vetette papírra adóreform-tervezetét.

1. Anne-Marie Jacques TURGOT, ---„egyetlen adó” versus fogyasztási adók

Bertin felhívására Turgot²⁷ egy nagyobb lélegzetű tanulmány megírásával készült. Más írásaihoz hasonlóan azonban töredékben maradt²⁸. (Turgot (1763): in: Groenewegen (1977.)

Gyakorlati politikusként két kérdést vizsgált „mit kellene” és „mit lehet” tenni. Földkataszteri vagy közösségi adórendszerre kell-e áttérni? Pontokba szedi. Fogalmi tisztázás. Mi az adó, milyen típusai vannak, mi a jövedelem és mi a profit, stb. Robotmunka²⁹ formájában kell-e kivetni, miként Rousseau javasolja? (Igazságosabb a két kezi munkavégzés a pénzbeni megváltásnál!) Kire kell kivetni és valójában kik fizetik? Közvetlen vagy közvetett adók legyenek-e? stb.

²⁷ Anne-Marie Jacques TURGOT (1727-1781). Közgazdász, filozófus, államférfi. Régi normandiai családban született, tanulmányai végeztével közzolgálati funkciókat töltött be. 1761-1774-ig Limoges intendánsa. 1774-ben XVI Lajos tengerészeti miniszternek, majd pénzügyminiszternek nevezte ki, de két év múlva kegyvesztett lett. Gournay hatására csatlakozott a fiziokratákhoz. Korszerű reformterveiért, intézkedéseiért elismerés helyett gyűlöletet váltott ki. Intellektuális érdeklődése, műveltsége és baráti köre is széleskörű volt. Részletes önéletrajza több helyen is elérhető.

²⁸ A *Plan d'un mémoire sur les Impositions en générale...*(1763). Du Pont által szerkesztett, formában és címen jelent meg számos más írásához hasonlóan a fiziokraták újságjában, az *Ephemerides du Citoyen*-ben. Közöttük a Franklin Benjaminsnak szánt intelme. Óvta attól, hogy kövesse az angolok fogyasztási adó típusú adórendszerét. (Az Egyesült Királyságban a jövedelemadó csak 1799-ben vezették be, akkor is ideiglenes jelleggel a napóleoni háború költségeinek fedezésére.)

²⁹ A falusi munkaerő évente x számú napon köteles volt robotmunkát végezni lakóhelyének közelében folyó útépitési munkálatokon. Amikor a 18. században beindult a nagy országos úthálózat-építési program, egyre gyakrabban felmerült, hogy a képzetlen munkaerő pénzpazarló és gazdaságtalan. Számításokkal bizonyították, hogy a pénzben, vagyis adóból fizetett útépités végül is hatékonyabb. Turgot a tartományban, majd pedig államminiszterként országosan megszüntette a robotmunkát. Rendelete osztozott más rendelete sorsában, hol visszavonták, hol újra bevezették, majd ismét visszavonták. Egyes intendánsok pénzben megválthatóvá tették. Ez a kibe-csuki, az *ancien regime* végéig folytatódott, amikor is 1789-ben a Nemzetgyűlés eltörölte.

A jövedelem fogalmának tisztázásával kezdi. Mit tekintünk jövedelemnek? A gazdálkodó termelési költségein felüli többletet, avagy amit a költségek levonását követően a gazdálkodók versengése biztosít a tulajdonosnak.³⁰

Turgot nem leplezi, hogy Quesnay-t követi. Teljes mértékben lenyűgözte éles elméje, vitathatatlan elméleti eredménye, tanítása az adószámítás alapjáról, a bruttó és a költségek levonásával kapott nettó termék megkülönböztetéséről. Quesnay-től átvette és a gazdálkodás költség elemei közé sorolta: az évi és eredeti előlegeket, a kamatokat, a gazdálkodó ésszerű profitját, családjával együtt véve megélhetési költségeit, valamint munkásai munkabérét. A gazdálkodó ezekkel a kiadásokkal számol, amikor a földet bérbe veszi, írta, és a tulajdonosnak a költségein felüli részt, a többletet adja át, amely a jövedelem nevét viseli.

A bérleti díj, ha úgy tetszik, a többletérték elosztásába Turgot bekapcsolja a piaci erőviszonyokat. A járadék nagyságát a természeti adottságokon kívül a bérleti szerződésekért folytatott verseny, a kereslet-kínálat alakulása is befolyásolja. A bérlőt kényszeríti a verseny az arányok betartásárai, arra szorítja, hogy költségeinél se többet se kevesebbet ne tartson meg maga számára. Annyit azonban igen, különben megtörténhet, hogy nem képes fenntartani termelését..

A különböző adótípusok lehetséges gazdasági következményeit, a lehetséges megoldásokat átgondolva Turgot elfogadta azt az érvelést, hogy a gazdálkodókra, azoknak állataira, az iparosokra, a munkásokra, stb. kivetett adókat végső soron a földek tulajdonosai fizetik. Elfogadta, a fogyasztási cikkekre terhelt vámokat, az útdókat, kereskedelmi tevékenységet, a só és a dohány jövedéki adó formáját öltő adók olyan „közvetett terhek”, amelyeket végül is a földtulajdonosok viselik. A legcélszerűbb megoldás tehát ha közvetlenül rájuk vetik ki.³¹

³⁰ qu'est-ce que le revenu? C'est le produit de la terre, déduction faite des frais et du salaire de celui qui la fait produire; or, ce surplus des frais et des salaires du cultivateur, la concurrence des cultivateurs l'assure au propriétaire. Demander au cultivateur un impôt, ce n'est pas faire autre chose que d'augmenter ses frais du montant de cet impôt, et ces nouveaux frais, il faut bien qu'il les reprenne, comme les anciens, sur le produit de la terre, et la part qu'il en laisse au propriétaire sera d'autant diminuée. Turgot (1763) In: **Oeuvres: (1808)**

³¹ the surplus, which the cultivator gives to the proprietor of the soil [and which] forms the latter's revenue, not being in any way necessary to the reproduction of the following year, is completely free, disposable and susceptible to division among the titular owner, the recipient of the tith, the feudal collector, the State, etc. (In: Groenewegen (1977: 123. In: Schelle (1913) II: 630.) „Az a többlet, amelyet a gazdálkodó a föld tulajdonosának ad, (s amely) ez utóbbi

Tervezetének írásakor már kezében lehetett, de legalábbis ismerte Quesnay feltehetőleg az Enciklopédiába szánt elveszettnek hitt szócikkét az adóról. Turgot maga utalt rá a címhez fűzött lábjegyzetében³². Szövegét lapszélekre írt megjegyzéseivel követte, inkább megerősítő kiegészítések, egyetértésének, együtt gondolkodásuk jelzései. Fő vonalakban pl. a nagy pénzvagyonok alvó tőkék, az állam számára csak működtetőkként hasznosak. A vagyonosoktól felvett kölcsön a nemzet számára sok hátránnyal jár, mivel a pénz részvény spekulációból, uzsorából, stb., származik.³³ A luxus iparágaknak adott kereskedelmi monopólium versenyhátrányt jelent számukra a nemzetközi piacokon.

S bár Turgot élete végéig meg volt győződve arról, hogy a helyes adórendszer a földbirtokosok járadékára közvetlenül kiszabott adó, megerősítést, bizonyítást, várt. Számtalan gondolatát sűrűn váltott leveleire bízta. Rendszeres partnere Hume is, akivel folyamatosan konzultált. Nem pengeváltások, párbeszéd, érvek és ellenérvek sorozatai. Hume higgadtan mérlegelt, Turgot szinte tanulmánynak beillő részleteséggel ismételtette saját, fő vonalaiban legalábbis ami az adórendszert illeti, fiziokrata érveit³⁴.

Franklint is igyekezett megnyerni a járadék-adó elméletének, számos érvet felsorolt a közvetetett adókkal szemben. A „szabad jövedelem” elvonása nem borítja fel a gazdaság egyensúlyi állapotát, minden a „helyén marad”. A közvetett

jövedelmét képezi, semmilyen módon nem szükséges a következő év újratermeléséhez, tökéletesen szabad, rendelkezésre áll és alkalmas a tulajdonos, a tized szedők, a feudális begyűjtő és az Állam, stb. közötti elosztásra.”

³² *Impots (économie politique)* Lábjegyzetben: M. Quesnay cikke később beolvadt a *Théorie de l'impôt* és a *Philosophie rural* írásokba, (Turgot). In Schelle (1908.)

³³ Turgot a jellemzően hosszútávon, termelőtevékenységre fordított tőkét tartotta előnyösnek az ország számára, szemben a pénztőkével. Nem elpusztított tőke, mondta, ha kölcsön formáját öltve produktív módon használják fel. A pénzügyi spekulációkkal, devizaspekulációval, értékpapírok kereskedésével, különböző trükkökkel szerzett pénztőke viszont káros. Történelmi példákon mutatta be hogyan vált a közadósság hatalmas magánvagyonná. S hogyan nőtt e nagy magánvagyonok tulajdonosainak politikai-gazdasági befolyásai a királynak nyújtott kölcsönök fejében. Az 1769-ben megjelen, de már 1766-ban elkészült *Reflexions...* című művében bontotta ki sokkal részletesebben milyen következményekkel jár a pénzmegtakarítás a társadalom valódi gazdagságára nézve.

³⁴ Gyakori levélváltásukban egyik vita-téma, a közvetett adók hogyan érintik a jövedelmeket. Hume szerint a bérből élők árhatásként érzékelik. Mint amikor a kereslet-kínálat hatására a gabona ára megemelkedik. Sorsuk vagy rosszabbra fordul, vagy keményebben kell dolgozniuk ahhoz, hogy korábbi színvonalukon éljenek. A kereskedelem és az iparban viszont tehető emberek kezében halmozódik fel a tőke, a köz oltalmát ők is élvezik, következésképpen igazságos, hogy hozzájáruljanak az állam kiadásaihoz.

adók ellenben megváltoztatják a bér és ár viszonyokat, a gazdaság egyensúlyi állapotát.

A pontos diagnózis illetve a helyes válaszra találás vágya indíthatta Turgot arra, hogy a Limoges-i Királyi Mezőgazdasági Társaság elnökeként pályázatot írjon ki 1765 őszén.³⁵ Olyan tanulmányt várok, írta Hume-nak, amely meggyőződésem ellenére meggyőz. A számok nyelvén igazolja, számításokkal támassza alá, hogy a közvetett, a fogyasztási cikkekre terhelt adónem a kedvezőbb az Állam bevételeire és a földtulajdonosok jövedelmére nézve. Becsléseket várt, s nem általános elmélkedést erről a kérdéstről³⁶.

A pályázat nyitott volt. „Nem tudom, miért gondolta, hogy azok, akik azzal érvelnének, hogy a közvetett adózás kedvező a földtulajdonosoknak, ki lennének zárva a díjamért folyó versenyből.” - írta Turgot Hume-nak.³⁷ Biztosítom, folytatta, ha Ön írna erről egy memoárt, kedvezően fogadnánk. Bár kétségtelenül hajlok afelé a szerző felé, aki meggyőzően igazolja az elmélet helyességét, amelyről ugyan meg vagyok győződve, de bizonytalan vagyok, hogy a tények megerősítik. (Burton (2013:147.)

Saint-Péravy³⁸ abbé pályamunkájától e megerősítést nem kapta meg. Nem titkolta, kifejtette a díjhoz fűzött kritikai megjegyzéseit. (Turgot (1767) in Daire (1844): 418) Péravy alapgondolata vitathatatlan, írta, ha a gazdálkodót befektetésében veszteség éri, idővel termelésének visszaesése követi. Csakhogy

³⁵ Egy gyakorlati és egy elméleti témával lehetett indulni. Az előbbi nyertese a minőségi és költséghatékonyan előállított pálinka készítésről (égetés vagy desztilláció) írt értekezés és szerzője Rosier abbé volt. Az utóbbi Saint-Péravy abbé. Mellettük elismerésben részesült antifiziokrata elveinek kifejtése ellenére Graslin, akit a későbbi korok a szenualista politikai gazdaságtan első képviselőjeként tartanak számon. Az elméleti téma meghirdetése Turgot külön kérése volt és díját is saját vagyonából fedezte. (Dupont is közölte.)

³⁶ Megerősíti Du Pont bevezető sorai (Quesnay 1767) Az írás tárgya, milyen hatással van a közvetlen és a közvetett adózás a nemzet boldogságára. Angliában számosan javasolják a földekre kivetett adók csökkentését, és a (szesz italokra) jövedéki adók terhelését. E kérdéskörnek a *Tableau économique* keretein belül szigorúan matematikai módszerrel történő vizsgálatára hirdetett versenyt a limoges-i társaság. In: *Quesnay Oeuvres économiques* (2005: 619.)

³⁷ „Je ne sais pourquoi vous avez cru que ceux qui voudraient soutenir que l'impôt indirecte est favorable aux propriétaires des terres seraient exclus á concourir á mon prix.” In: Burton (2013):147)

³⁸ Saint-Péravy abbé az Orleans-i Mezőgazdasági Társaság tagja a fiziokraták körébe tartozott. Pályamunkája: Saint- Péravi (1767)

Turgot szerint a bázisul vett Gazdasági Táblázat³⁹ adatai hipotétikusak, a részleteiben soha nem látta megfelelően bizonyítottnak, úgyszintén vitatható a konstans volumenhozadék feltételezése is. Az a lehetséges esetek közül egy eset, amikor a termelés a tőkebefektetéssel azonos ütemben növekszik. A szerző nem vizsgálja az adó termelés-torzító hatását a volumenhozadék alakulásától függően. Ha egységnyi tőkebefektetés hozadéka növekvő, csökkenő, vagy éppen stagnál. Mert a természeti feltételek mellett a gazdálkodó intelligenciája is befolyásolja a hozamot. Nem életszerű, írja, hogy két, különböző feltételek mellett működő gazdaságban azonos nagyságú tőke azonos nagyságú hozamot produkál. És Turgot kifejti a csökkenő hozadék lehetséges esetét.

Limoges intendánsaként Turgot energiájának nagy részét gyakorlati teendők kötötték le. Számtalan feljegyzést, kérvényt, beadványt írt. Mint a tartomány adóügyeinek intézője folyamatosan tiltakozott az állami adó, a *taille* növelése ellen. Szinte minden évben feliratokban, körlevelekben, stb. érvelt, vitatta, bizonyította, hogy az elvárás aránytalan más tartományok adófizető képességéhez mérten⁴⁰. (A hét éves háború utolsó szakaszában a hadi kiadások megnövekedése előre nem látható tételt jelentettek.)

Talán ezek sorába tartozott az a nemrég előkerült jegyzete⁴¹, amelyben megpróbálta számokkal láttatni miként érintik a földtulajdonosok jövedelmét és az Állam bevételét a közvetlenül és a közvetetten fizetett adók, feltételezve, hogy a népesség mind a két esetben azonos összeggel adózik. A politikai gazdaságtant szigorú tudománnyá végsősoron a matematika és a logika emeli.

³⁹A *Tableau économique*, az un. cikk-cakk táblázat egyik változatáról van szó. Forrása Quesnay és Mirabeau közös, az elméletet legteljesebben összefoglaló műve. (Quesnay-Mirabeau: *Philosophie rurale...*(1763) In: *Oeuvres économique...* (2000.)

⁴⁰ *Œuvres de Turgot* (1844) gyűjteményes kötetben ezeket az írásokat, beadványokat a kiadó *Matériaux pour le mémoire sur les impositions* cím alá, a feljegyzéseket a *Mémoire sur les Impositions* cím alá rendezte, majd a *Plan d'un mémoire* követte.

⁴¹ Turgot: *Appréciation des effets de l'impôt indirect*. Schelle ugyan lábjegyzetben utalt ismeretére, de teljes terjedelmében nem közölte a számítások bonyolultságával indokolva. Ugyancsak nem találjuk meg Du Pont de Nemours jóval korábban közreadott Turgot összes művekben sem. Az eredeti írást a Turgot magán múzeum őrizte, s szakmai körök számára mindaddig ismeretlen volt, amíg a közelmúltban a Nemzeti Archívum meg nem vásárolta. (Berg (2020.)

Tegyük fel, írta, hogy az Állam, miként szokta, egyösszegben pótdadót vet ki.⁴² A földtulajdonosokra nézve melyik a kedvezőbb eset? Ha x százalékos (példájába 30%) adókulccsal jövedelemadót vetnének ki, avagy ha az állam a fogyasztási cikkeket egységesen (30%) fogyasztási adóval terhelné meg. Ez utóbbi esetben valamennyi árucikk ára az adó mértékével arányosan megemelkedik.

Leszögezi, Hume-nak írt levelét is ezzel kezdi, bármelyik államot is nézzük jövedelme csakis évi produktumából származhat. Ezt a termékhalmazt, a GDP-t, fő összetevői szerint felosztja (az újratermelést biztosító) beruházási javakra és a nettó termékre. Az arányokat tekintve $2/3$ és $1/3$. Az $1/3$ részen osztoznak az uralkodó, az egyház és a földtulajdonosok.

A számok azt mutatják, hogy közvetlen jövedelemadó esetén az Állam és a járadékjövedelem tulajdonosai között egyszerű jövedelemátcsoportosítás történik, az elvárt adóösszeg arányos részével csökken jövedelmük. (Turgot példájában a földtulajdonosok jövedelme 400 egységről 350-re, az Állam bevétele ellenben 300 egységről 350 egységre nő. E jövedelem átcsoportosítás hatását Turgot nem vizsgálja.)

A második eset bonyolultabb. A forgalomba kerülő termékekre egységesen kivetett 30%-os adóból befolyó összeg fedezi az Állam plusz bevétel igényét. Amikor költeni kezdi inflációs veszteséget szenved el. A termelő illetve a kereskedő ugyanis időközben terméke árában az adót legalább a fogyasztási adó mértékével arányosan megjelenítheti. (Hume észrevételét, mely szerint az árakat a kereslet-kínálat viszonya is befolyásolja, Turgot figyelmen kívül hagyja.) Az Államot jövedelme reálértékének megtartása újabb és újabb adóemelésre szorítja.

Turgot kiszámolta (kisebb pontatlansággal ugyan), hogy „t” időszak alatt folyamatos bevételáramlás esetén a befolyó bevételek vásárló erejét egyre csökkentik az adókulcs mértékében megemelkedett fogyasztói árak. (Cikk-cakk mozgásuk a Tableau szerinti.) A következtetésekig nem jutott el, abba hagyta. Csak azt bizonyította, hogy ilyen számításokat el lehet végezni. Talán ezt várta Péravy-tól is.

⁴² The State needs a given sum [of money]; the question is to compare what the landowner pays in the case of direct taxation with what he pays in the case of indirect taxation, supposing that the people pay the same sum in each case; I say supposing because this supposition will not be correct. It is evident that the costs of the administration [les frais de régie] of the indirect taxation are incomparably more considerable than those of direct taxation, being moreover accompanied by an infinity of frauds (Schelle (1913):II: 311-312.)

A fogyasztási cikkekre terhelt fogyasztási adó hatásában olyan, mint a termelési tényezők (vállalkozó és alkalmazottak) jövedelmére kivetett adó. Csak az adóbevételek beszedési módjában különbözik, a társadalmi osztályok közötti jövedelemelosztást felborítja.

Turgot alighogy pénzügyminiszter lett, 1774-ben eltörölte a kereskedelmi tevékenységeket korlátozó rendeleteket, felszabadította a gabonakereskedelmet a külföldre történő export tilalmának fenntartása mellett. Eltörölte, adóval váltotta fel a robotot, bevezette a szabad iparűzést, szorgalmazta a bérleti rendszerű földhasználatot, az Udvar kiadásainak mérséklését, stb. csak a legfontosabbakat említem.

De rendelkezéseit hevesen támadták, számos ellensége volt az udvarnál, a minisztériumokban, barátai körében, stb. Érdekeket sértett, erőszakos eszközöket alkalmazott. A korabeli média ellene fordult, gúnyiratokkal, pletykalapokkal, panaszbeadványokkal, stb. támadta, lázongásokat, lázadásokat szított ellene. Az éhező tömegek megrohmozták a magtárakat, a raktárakat, a gabonát szállító hajókat. Kitört un. „lisztháború”. „Turgot, akit heves röpiratokban bíráltak a politikája miatt, meg volt győződve róla (és ebben a mai napig sok történész együtt érez vele), hogy a "lisztháború" egy gondosan kitervelt összeesküvés volt, és a lázadók megjátszották, hogy éheznek, csak hogy bosszantsák a kormányt." - írja Schama (2001: 119).

Nem bölcs dolog a gabonaforgalmat a gazdasági körülményektől függetlenül szabaddá tenni – figyelmeztetett Necker, aki maga alkalmazta is ezt az elvet, amikor az 1787-88-as természeti csapásoktól sújtott ínséges években megtiltotta a szabad gabonakivitelt. Szavait azonban Turgot személyes sérelemként élte meg.

Reformjaiba belebukott, mennie kellett. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlésre kellett várni, amikor is számos rendelete törvényerőre emelkedik.

2. LE MERCIER DE LA RIVIÈRE, --- Martinique, mint modell

LE MERCIER DE LA RIVIÈRE⁴³ (1719?-1801) ízig-vérig fiziokrata volt. A természeti rendre épülő társadalmi és gazdasági rendbe vetett hite soha, egy pillanatra sem

⁴³ LE MERCIER DE LA RIVIÈRE, teljes nevén Paul-Pierre Le Mercier de la Riviere baron de Saint-Médard (1719 (20?)-1801). A fiziokrata eszmevilág nagyköveteként járta be Európát. A francia kultúrának óriási befolyása volt az orosz cári udvarra. Az arisztokrácia nyelve a francia volt, francia étkezési-öltözködési szokásokat követtek, a francia írókért, filozófuskért lelkesedtek, a franciák is gyakori látogatói voltak a cári udvarnak. Le Mercier szédületes karrier előtt állt, megtörténhetett volna, hogy egy hatalmas birodalom minisztereként bevezeti a társadalmak

rendült meg hosszú élete során. Minden adott volt számára, származás, rang, vagyon, tehetség, ahhoz, hogy magas kormányzati tisztségeket töltsön be.

Ügyvédként indult, de a gazdasági kérdések iránti érdeklődése François Quesnay, Mirabeau és Turgot körébe vitte. Barátai, ismerősei a legnagyobb elismeréssel és lelkesedéssel szóltak róla. Szellemes és jellemes embernek tartották. Csodálatos elme, mondta Quesnay, nem ismerek nála méltóbb személyt a pénzügyek irányítására.

1767-ben *A politikai társadalmak természeti és lényegi rendje* címmel megjelent könyve hozta meg számára a sikert. Elismerést és elutasítást egyszerre kapott. Még Smith-től is néhány méltató sort. II Katalin cárnő pedig meghívta az új, felvilágosult törvénykönyvet véleményező bizottságába.

1759-ben intendánsnak nevezték ki a franciák fennhatósága alá tartozó Antillák szigetcsoporthoz tartozó gyönyörű Martinique-ra. (Ma Franciaország egyik tengerentúli megyéje). A szigeten cukornádtermelés folyt. Az ültetvényeket Afrikából behozott rabszolgák művelték. Terméküket, a cukrot a legmodernebb, tőkeigényes felszerelésekkel állítottak elő. Kizárólag az Anyaországgal kereskedhettek, luxus termékeikért cserébe az Anyaország ellátta élelemmel és iparcikkkel. a sziget lakosságát.

Mercier egy konkrét gyakorlati problémára reagált. XV Lajos a párizsi békében 1763-ban⁴⁴ visszakapta gyarmatát, élve jogával, egy tekintélyes, mintegy 700 000 *livre*-nyi összegben adót vetett ki rá⁴⁵. A "kvóta-rendszer" elve szerint egy összegben kellett befizetni és a szabályok szerint a sziget intendánsa dönthetett arról, hogy kiktől és milyen formában szedi be.

Mercier az adó-kivetés és leosztás megoldására fiziokrata elemekből felépített egy elméleti modellt, amelyet le is tesztelt. Először is az adószámítás alapját

természeti rendjét. A találkozás azonban II. Katalin cárnővel rosszul sikerült. Mercier lekéste a szentpétervári fogadást. Moszkvában pedig már csak pár percet kapott.

⁴⁴ Choiseul felkérésére a párizsi békekötést előkészítő anyagként írt egy tanulmányt. (Mercier (1762), amelyben a kormányzat számára felrjázolt egy szélesebben értelmezett gazdasági programot. 1. vázolta a gazdasági helyzetet 2. áttekintette a maximális növekedés feltételeit 3. eszközeit 4. mérlegelte Franciaország hasznát.(In: May (1978) (Magát a békeszerződés szövegét Dupont de Nemours fogalmazta.)

⁴⁵ A Király bevezette adó- és vámrendszerét is a gyarmatokon, a helyi viszonyokhoz igazítva. Az Antillákról ötféle bevétele volt: fejadó, rabszolgafejadó, italforgalmi adó, élelmiszerekre kivetett export- és importvám. A bevételeket pénztárak kezelték. Angliában ellenben az 1628-ban elfogadott *Petition of Right* kimondta, hogy adó vagy adójellegű szolgáltatás csak a parlament jóváhagyásával vethető ki.

határozta meg. Minthogy a fiziokrata gondolatrendszerben a gazdálkodás költségei „érinthetetlenek”, a rabszolga-fejadót eltörölte. Úgy ítélte meg, ha ez egy fix adó, akkor a monopolhelyzetben lévő ültetvényes nem lenne érdekelt a rabszolgák számának növelésében és termelését sem növelné addig a határig, ameddig növelhetné egyébként azonos földminőségen. Önmagában a rabszolgák száma sem mutatja megbízhatóan a terméseredményt. A jobb minőségű földeken kevesebb ember többet termelhet, míg többen kevesebbet a rosszabb minőségűeken.

Az adószámítás alapja következésképpen a termelési költségeket meghaladó többlet lehet. Ami nehezebb volt, ki kellett alakítania a bruttó és a nettó termék fogalmát és el kellett döntenie a viszonyítás alapját: az egyéni körülményekhez vagy egy átlaghoz való igazodást. Vagyis valójában mit kell tiszta terméknek, vagy nettó jövedelemnek tekinteni?

Le Mercier a lehetséges megoldások közül „az egyéni terméseredménnyel arányos” adót választotta. A terméseredményen egy vélelmezett, több év átlagát figyelembe vevő, a termelésre fordított eszközök átlagos termelékenységéből kiszámított átlagos hozadékot értett. Ezt a földtulajdonosoknak fizetendő átlagos hozadékot, a járadékot tekintette közcélokra igénybe vehető részének.

A gondolati konstrukciót követően Mercier számszerűsítette modelljét. A szigetet egyetlen tulajdonos egyetlen ültetvényeként kezelte és felbecsülte, mekkora adót lenne képes fizetni. Az exportra kerülő termékek értékét tekintette az ültetvények bruttó értékének. Ebből levonta a termelési költségeket⁴⁶, s a maradék megadta a fizetendő adó összegét. A „kvóta-adó” szabálya szerint a kapott összeget, a nettó értéket Le Mercier elosztotta egyenlő arányban az ültetvényesek és kereskedők között, s e két fő csoporton belül leosztotta további alcsoportokra. Rendkívüli precizitással kiszámította adófizetési képességüket.

A közvetett adókat, akárcsak Turgot, gyakorlati szempontból megkerülhetetlennek tartotta a kincstár bevételeinek biztosítására. Széles

⁴⁶ A napi kiadások, a szokásos és rendkívüli javítások, a néger-rabszolgák beszerzése, az ellátásukra elszámolható kiadások, az állatok takarmányozásának költsége, stb. és egyéb, összesen az össztermék $\frac{3}{4}$ -ét tették ki. Konkrétan a bruttó termék, vagyis az exportra kerülő termékek eladási árösszege 16 millió a sziget pénzében számolva, ebből költség 12 millió, a nettó termék tehát 4 millió. Becslése szerint a nettó jövedelemből egy negyed rész vonható el adó formájában, vagyis 1 millió, a jövedelem fennmaradó három negyed része a családok ellátását, a gyerekek neveltetését, a magasabb állami tisztségekre való alkalmasság megszerzését, stb. kell szolgálja. Az adóként befizetendő 1 millió a sziget pénzében értendő.

adóalapot jelentenek és az emberek önkéntesen fizetik. Így elfogadta a király által elvárt gyarmati cikkek exportjára kivetett vámadót és az importált termékekre megállapított importvám adót.

Adópolitikájának szerves része volt a verseny. Verseny a piacon, verseny a kereskedelemben. A verseny gazdaság-növelő hatását pontosan végig gondolta. Ha Martinique a hajóépítésre alkalmas fát, szarvasmarhát, lovakat, szárnyasokat, birkákat, a hajózásához szükséges vásznat a franciáknál olcsóbban kínáló angol kereskedőktől vehetné meg, akkor a szigetlakók megélhetési költsége csökkenne és az ültetvényesek számára foglalkoztatásuk olcsóbb lenne az importált munkaerőnél.

Mercier Martinique elhagyására kényszerült, ő is miként Turgot érdekeket sértett. Amikor a rendőrség régi állományát az anyaországból hozatott szakemberekkel váltotta fel a helyi ültetvényes-arisztokrácia lázadt fel. Amikor az állami alapítású, de egyházi kezelésben lévő kórházakat állami ellenőrzés alá vonta az egyház tiltakozott. Liberális kereskedelmi politikája pedig az Anyaország kereskedőit fordította ellene, korrupcióval vádolták, anyagilag tönkretették.

Párizsba visszatérve 1765-től bekapcsolódott Quesnay baráti körébe és aktív szellemi életet élt. Számos törvényjavaslat előkészítése, kidolgozása, a svéd, lengyel, orosz alkotmánytervezet fűződik nevéhez. Közben nyomorgott, perbe fogták, megvádolták. Mercier érdeme volt, hogy a francia gyarmatok megkapták a részleges kereskedelmi szabadság jogát, az elméleti alapvetéstől a törvényi szabályozásig. Mercier érdeme (is) volt, hogy a Nemzetgyűlés 1794-ben megszüntette a rabszolgaság intézményét a francia gyarmatokon (bár a történészek végleges felszámolását későbbre teszik). Adóterveivel pedig hozzájárult, hogy az egyetlen földadó bevezetését.⁴⁷

3. Nicolas BAUDEAU, ---közjövdelem adóból

Nicolas BAUDEAU⁴⁸, mint említettem papírra vetette adóreform-tervezetét. Munkáját annyira megalapozottnak, részleteiben is kidolgozottnak tartotta,

⁴⁷ Részletesen I. Csató (2000). Egyes szövegrészeket korábban és ebben a részben is átvettem korábbi írásaimból, az „áthallást” külön nem jeleztem.

⁴⁸ Nicolas Baudeau (1730-1792), a teológus, a történész és a közgazdász nevét az elméleti történet a fiziokrata nézetek népszerűsítőinek sorában tartja számon. Életműve széles területet ölelt fel a történelmi, jogi, közgazdasági munkáktól, a kiadói és tanácsadói tevékenységen át, az új technológiák, műszaki megoldások, a korszerű kenyérgyártás folyamatának leírásáig. Nevéhez fűződik Mirabeau pénzügyi támogatásával, az elmélet első tudományos lapjának az *Ephémérides du citoyen* (A polgár elmékedései) megalapítása. Írói munkásságának jelentős részét tette ki az ellenvéleményekkel folytatott párbeszéd: Condillac,

(joggal), hogy írását 1763-ban publikálta. A bevezető sorokban viszont megírta, hogy bár kiváló stílusát és éles elméjét a pénzügyi bizottság elismerte, javaslatait rombolóknak tartotta és elvetette. Nézeteiben megerősítést kapott több ebben az időben publikált szerzőtől.

Baudeau az adóreform kérdését „távolabbról”, az állam gazdálkodásának, az államháztartás működésének áttekintésével indította. Az állami költségvetés menetét és szabályait is részletesen kidolgozta. Évente költségvetési „tervet” kell készíteni. Király rendszeres kiadásait rendszeres adóbevételekből, a rendkívüli kiadásokat rendkívüli adókból kell fedezni. Ekkor még általános adófizetési kötelezettségben gondolkozott a nemesektől a földművelőkön és iparosokon át a kereskedőig terjedően. Pályájának későbbi szakaszában az „egyetlen adó” hívévé vált.

Ellenezte állami kölcsön felvételét. Ha az állam kölcsönhöz fordul, akkor a törlesztés kamatokkal növelt összegével a következő év rendszeres évi bevételeit kisebbíti, mivel abból, annak terhére fizeti. – indokolta. A mai pénzügyi irodalomban szinte valamennyi ismert érvelés felsorakoztatott. Az adósságportfólió tisztítására javasolta a korábban felvett kölcsönök visszafizetésének azonnali megszüntetését.

A hatvanas évek végén Lengyelországba ment. II. Szaniszló Ágost művelt, felvilágosult uralkodó meghívására, az által elindított-folytatott reformmozgalom, az ország modernizálására-megújítására tett erőfeszítések előkészítő programjának kidolgozására. Csakhogy mire megérkezett Lengyelországban háború folyt. (A lengyel nemesség egyszerre harcolt a reformok és az orosz megszállók ellen.) Baudeau a kiszélesedő kormányzati és pénzügyi válság megoldásának, a reformok végig vitele legfontosabb előfeltételének, az államháztartás anyagi biztonságát, a kellő nagyságú állami bevételeket tartotta. Jelentős közjövedelem nélkül, ugyanis az ország nem lesz képes a külső hódításnak ellenállni, a belső anarchiát legyűrni és a kormányzás hatalmas és bölcs munkáját elvégezni.

Amerre megfordult hirdette nézeteit a szabad gabonakereskedelemtől, a parasztgazdaságok gazdasági szerepéről, a felvilágosult uralkodó feladatairól és

Galiani, Graslin, Forbonnais, Necker, az „antifiziokraták” voltak vitapartneri. Európa szerte népszerűsítette, terjesztette, oktatta a fiziokrata tanokat. Mélyen hitte, hogy programjuk: a gazdasági verseny, a szabad vállalkozás, a szabad kereskedelem, a széles rétegeket befogadó oktatás, a szociális gondoskodás, előmozdítja az ország(ok) gyarapodását és az emberek jólétét. (Csató (2013)

más, Lengyelországot felvirágoztató terveiről. A fiziokrata elvekkel összhangban ekkor már, mint említettem, egyetlen adót javasolt. A nettó termék, vagyis a földtulajdonosok jövedelemének adóztatását. Mértékét a földjövedelem 3/10 részében állapította meg. Ezzel egy időben ajánlotta a mezőgazdasági termékekre, iparcikkekre kivetett közvetett adók eltörlését. Áthárítható típusú adónemek, érvelt, végső soron a tulajdonosok fizetik. Beszédésének költségeit pedig megemeli az ország nagy kiterjedése, gyéren lakott területei és rossz infrastruktúrája.

Nem tekinthető tehát véletlennek, hogy a reformmozgalom kiteljesedésében a lengyel arisztokrácia és a középnemesség körében a francia felvilágosodás hatására formálódó lengyel filozófiai gondolathoz társult a fiziokrata iskolának egy lengyel vonala. A fiziokratizmus egyetemi tananyag volt a század legjelentősebb, az 1740-ben alakult, a jövő elitjét képző varsói piarista *Collegium Nobilium* (Nemesi Kollégium) intézményében, s az 1765-ben királyi kezdeményezésre alapított kadétiskolában.

Az első fiziokrataként számon tartott híres piarista pap Antoni Poplawski (1739-1786) előadásait Baudeau (1767) című műve alapján tartotta és a kormányzási elveket a "*Tableau économique*" szempontjai szerint akarta már elemi szinten oktatni. Hieronim Stroynowski (1752-1815) püspök, közgazdász, a vilniuszi egyetem rektora és ugyancsak közgazdász öccse Walerian Stroynowski (1759-1784) és más kollegák fiziokrata politikai gazdaságtant tanítottak Litvániában. Fiziokrata nézeteket vallott a lengyel felvilágosodás egyik, sokoldalú, sokféle pozíciót betöltő vezéralakja, a pap Stanislaw Staszic is (1755-1826), aki a mezőgazdaságban jelölte meg a gazdagság fő forrását és meg is alapította az első mezőgazdasági szövetkezetet 1816-ban. És fiziokrata műveltséggel rendelkezett a reformmozgalom másik kiemelkedő személyisége, egy időben a krakkói Jagello egyetem rektori tisztségét is betöltő Hugo Kollataj (1750-1812). Az általuk képviselt eszmék alapján készítették el az ország új alkotmányát.

Baudeau visszatérve Franciaországba Párizsból is tartotta a kapcsolatot a lengyelekkel. Számos írásában kísérté figyelemmel az eseményeket és az állam összetartására alkalmasnak a fiziokrata gazdasági programot találta. (Baudeau (1771a,b) Első és legfontosabb lépésnek a jobbágyok felszabadítását jelölte meg, és ezzel párhuzamosan a mezőgazdasági termelés korszerű átalakítását. Elképzelésében számos lengyel fiziokrata támogatta, közöttük Stanislaw Leszczyński (1677-1766) korábbi lengyel király is, legalábbis utolsó éveinek filozófiai írásaiban.

Lengyelországban, az 1772-es első felosztását követően, amikor is elvesztette területének 29%-át, s lakosságának kb. 1/3 részét a reformok második hulláma

indult el. II. Szaniszló Ágost fontosnak tartotta a kultúra és az oktatás támogatását. Sürgőssé vált az oktatási rendszer átformálása és a hazai nyelven folyó tanítás irányába történő nyitás. A pápa által felosztatott jezsuita rend vagyonát 1773-ban a lengyel parlament (szejm) az egyfajta oktatási minisztériumként működő Nemzeti Oktatási Bizottság rendelkezésére bocsátotta. Irányításával a hazai oktatási rendszer teljes vertikuma átalakult.

Baudeau a Bizottság munkájában való részvételt nem vállalta, viszont tagságot vállalt egy Franciaországban működő szervezetben s ebbeli minőségében kidolgozott több képzési programot is a lengyel iskolák számára. Le Mercier de la Rivière, Du Pont de Nemours és mások is bekapcsolódtak az oktatási program kidolgozásába. Szociálisan érzékenyebbek voltak, mint a filozófusok, súlyt helyeztek a köznevelés, az elemi szintű ingyenes közoktatás bevezetésére, az analfabetizmus felszámolására, a korszerű, hasznos ismeretek anyanyelvi oktatására. Ez azonban már túl mutat az adórendszeren.

III. Befejezésül

Egyszerűen „érthetetlen, miért nem Ricardo-modellnek nevezik az adóincidencia-elemzést, hiszen az egyes fejezetekben szépen, következetesen azt elemzi, hogy egy-egy adótípus kit terhel közvetlenül, hogyan épül be az árakba, hogyan alakul ki végül az új egyensúlyi helyzet, és végső soron kit terhelteszi fel a kérdést. Király Júlia világos, logikus könyv ismertetésnél jóval színvonalasabb írásában. (Király (2018):24.) Mert igazságtalan és kortévesztő lenne. Igazságtalan, mert angol érdemnek tekintenénk és történelmietlen, mert a kreatív elme francia volt.

Smith-nek és Ricardonak gondot okozott, hogyan illesszék be a földjáradékot munka-értékelméletükbe. A járadékalapú jövedelmeket *ab ovo* gazdasági haszon-nélkülinek tekintették. (Járadékhoz sorolták építményjáradéokra és telekjáradéokra bontva a házbérletből befolyó jövedelmeket is.) Többféle megközelítéssel próbálkoztak. Nem értékképző, de a tőke nyereségén és a munkabéreken felül beékelődik a termék piaci árába szabadpiaci verseny feltételei között. Lehet árképző tényező, stb. Adóelméletükben azonban a járadékot egyértelműen nem sorolták az értékképző költség-tényezők közé. Ez kétségtelenül fiziokrata örökség volt. És fiziokrata örökség volt, hogy a földjáradék a termelési költségeken felül keletkező többlet, olyan termék-halmaz, ill. jövedelem, fiziokrata szóhasználatban *disponibilis* jövedelem, amely a nemzet céljaira, „közkiadásokra” igénybe vehető. Az államkincstár bevételeinek fő forrását adja.

Fiziokrata örökség volt, hogy a járadék egy valamekkora hányada megilleti a föld tulajdonosát tőkebefektetése, s ha földjét maga műveli munkabér jogán. S

fiziokrata örökség volt az *adó-incidencia* elemzés, hogy egy-egy adótípus valójában kit terhel és milyen gazdasági következményekkel.

Fiziokrata örökség volt, hogy munkabéradó csökkenti a profitot, s valójában árnövelő hatású. Ricardo ehhez hozzátette, hogy az egyes áruk eltérő tőkeigénye az árarányokat is megváltoztathatja. Fiziokrata örökség volt, hogy a földjáradéktól eltekintve minden más adó kártékony, visszafogja a termelés növekedési ütemét, lejtmenetre löki a gazdaságot. Ricardo dilemmája, hogy az államadósságot törlesztési alap helyett célszerűbb-e (egyszeri) vagyonadóval pótolni „benne volt a levegőben”.

Fiziokrata örökség volt, hogy a verseny, a szabad vállalkozás, szabad kereskedelem, szabad piac, Nevüktől elválaszthatatlan a *laissez-faire laissez passer*, a dolgok szabad folyásának követelése

A földjáradék keletkezésének magyarázatában már részben elváltak a nézetek. A fiziokratáknál a termelési költségeken felül többlet föld termelékenységének hozadéka, a „természet (Isten) ajándéka”, a klasszikusok tétováztak. Végül Malthus megalkotta a monopolcikkék drágaságától megkülönböztető, a természeti erőforrások monopóliumán alapuló részleges monopólium fogalmát „összebékítve” ezzel a fiziokraták és Smith-Ricardo magyarázatát. (Malthus (1940.)

A földjáradék fogalma ha a földbirtokos osztály el is tűnt mögüle, mint önálló elemzésre érdemes jövedelmi kategória fennmaradt. Fontossá vált a társadalmi jövedelmek elosztásának vizsgálatában. Fogalmát ma szélesebben értelmezik, a szolidaritási, innovációs, állami nyugdíjtól kezdve sorolhatnám, a skála végén a járadékvadászat áll (Mihályi-Szelényi (2018)). Meghatározása klasszikus: olyan monopolisztikus jövedelem, amely a piac korlátozásából, versenypiaci árak felett keletkezik, nem termel „gazdagságot”, de részesül (elvesz) a társadalmi jövedelemből. Hosszú távú hatása gyorsan növekvő vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenség, nagymértékű jóléti és növekedési veszteség. Turgot sem látta másképp.

Az *adó-incidencia* problémakörének gyorsan gazdagodik irodalma. Nemzetközi és magyar tanulmányok sora vizsgálja az adórendszer, benne a profitadó *incidencia* korunkba illeszkedően árnyaltabb megítélését.

A profitadó „költői” elemzését rá lehet simítani a minimális globális társasági adó tervének megítélésére. Arra az átfogó, globális elgondolásra, amellyel rászorítani vélik a multinacionális vállalatokat arra, hogy nyereségüket ne csoportosítsák át a kedvezőbb adózású országokba.

A társasági adó csökkentésének speciális esete, amikor „nyitott gazdaságban a vállalatok a vállalati adók megemelésékor tevékenységüket áthelyezik kedvezőbb adózású országokba. ... az Egyesült államokbeli vállalatok azon döntését, hogy beruháznak-e Európában, azt azonban igen, hogy melyik európai országban. Egy százalékpontos effektív adórata-változás 1,3 százalékkal csökkenti annak a valószínűségét, hogy az Egyesült Királyságot, 1 százalékkal azt, hogy Németországot és 0,5 százalékkal azt, hogy Franciaországot választja egy cég befektetése helyszínéül...A beruházás helyszínét (extenzív határ) az átlagos effektív adórata, míg a beruházás nagyságát (intenzív határ) inkább a marginális effektív adórata határozza meg”. – írják egy, véletlenszerűen kiválasztott tanulmány szerzői nemzetközi empirikus vizsgálatok alapján. (Elek Péter-Lőrincz László (2015: 28.)

IV. Epilógus

Régi folyóiratokat lapozgatva emlékképek jönnek elő. Különbözeti, kulcsos, forgalmi adó számítások, halmaza, „lepedőnyi” adatok. Az 1968-as gazdasági reformot előkészítő bizottságában „*A termelői árak és a fogyasztói árak kapcsolata*” albizottság foglalkozott, miként elnevezése is utalt rá, a termelői és a fogyasztói árak kapcsolatával. A „kapcsolattartó” a forgalmi adó (és a kereskedelmi árrés) volt a mereven szétválasztott termelői, forgalmazói és fogyasztói árak között.

Az adórendszer sajátosságai közé tartozott, hogy jellemzően személyi jövedelemadó nem volt. A forgalmi adót csak a fogyasztási cikkek fogyasztói ára tartalmazta, az árakra hozott döntések közvetlenül a forgalmi adókban csapódtak le. A termelési ártól függetlenül lehetett fogyasztói ár és életszínvonal politikát folytatni.

A vállalatoknál a fogyasztási termékek termelési árának nem volt adótartalma. Az adózást a jövedelem (nyereségrészesedés) szabályozása helyettesítette, árak leginkább a tervezés mérőszámaként készültek. A vállalatok döntéseit a pénz nem befolyásolta, csupán rögzítette az állami tulajdonon belül elszámolásokat.

A termelési ár - fogyasztói ár képzésének ebből az eltérő módjából következett, a viszonylag alacsonyabb termelői és a viszonylag magasabb fogyasztói árszint, mint ahogy az piaci körülmények között alakult volna. Az adórendszer transzferfeladata nem működött, blokkolta a csereviszonyokat.

1968-ig két nagyobb ár-rendezésre-reformra került sor. 1951-ben a fogyasztási cikkek fogyasztói árában az adókat jelentősen megemelték de az eladók által realizált ár változatlan maradt. 1959-ben a tőkére, a munkára és a profitra eszközlekötési járulék, illetményadó és nyereségadó formájában kivetett

adókkal megnövelték a termelési költségeket, miközben a fogyasztói árak változatlanul maradtak. A pillanatnyi kínálati és a pillanatnyi kereslet egyensúlyát most sem sikerült megteremteni.

1968-ban a szabadabb árformákra való áttéréshez fel kellett számolni az erősen differenciálódott forgalmi adórendszert, csökkenteni kellett a kulcsok számát és mérsékelni a forgalmi adók általános színvonalát.

A fogyasztói árak kialakításában elméleti kötöttséget jelentett a marxi értékelmélet, pontosabban, az a dilemma, hogy értéktípusú vagy termelési (önköltség) típusú árrendszerre kell-e áttérni. Az árban realizálandó tiszta jövedelmet a termék önköltségének mely elemére vetítsék. Az egyes termelési tényezők milyen forrásból és milyen jogcímen jussanak jövedelemhez. (Az igazságos jövedelemelosztás a munkaértékelmülethez igazodik!)

Milyen legyen az ártípus, az árszint, az ármechanizmus, hogyan kell kialakítani az árakat, milyen a gazdaságos árrendszer, a hazai árak közelítsenek-e a nemzetközi árarányokhoz, stb. És még sok apróbb módosító lépés, amely évtizedekig tartó vitákban születik meg.

Paradox módon rendre *jövedelem átcsoportosító, keresletkorlátozó, szociális juttatásokat* csökkentő vagy éppen növelő központi intézkedések születtek felvállalva, hogy az *áremelések* bizonyos csoportokban *reáljövedelem csökkenéssel járnak*.

V. Irodalom

Alapművek, Alapirányzatok. Gazdaságelméleti olvasmányok 1. (2000). (Bekker, Zsuzsa szerk.) Aula Kiadó.

Baudeau, Nicolas (1763): *Idées d'un citoyen sur l'administration des finances du Roi*. Amsterdam.

----- (1767/1910): *Première introduction à la philosophie économique ou Analyse des États Policés. Avec Notices par A. Dubois*. Collections des Économistes et des Réformateurs Socieux de la France.

----- (1771a): *Lettres Historiques sur l'état actuel de la Pologne et sur l'origine de ses malheurs*. Amsterdam-Paris, Didot,.

----- (1771b): *Avis économiques aux citoyens éclairés de la République de Pologne sur la manière de percevoir le revenu public*. Amsterdam - Paris, Didot.

----- (1771d): *Avis économiques aux citoyens éclairés de la République de Pologne sur la manière de percevoir le revenu public*. Amsterdam, Paris, Didot.

Berg, Richard van and Russel Daniel (2020): *Turgot's calculations on the effects of indirect taxation*. The European Journal of the History of Economic Thought. Volume 27. Issue 6.

Burton, John Hill (2013) *Letters of Eminent Persons Addressed to David Hume*. William Blackwood and sons. *Digitalizálva 2016*.

Cannan, Edwin (edit.) (1896): *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms, delivered in the University of Glasgow by Adam Smith*. Oxford. Olvasható az interneten.

Cantillon, Richard (1755): *Essai sur la Nature du Commerce en Général. Traduit de l'Anglois*.

David Ricardo Des principes de l'économie politique et de l'impôt (1817). Traduit de l'Anglais en 1847 par Francisco Solano Constancio et Alcide Fonteyraud, à partir de la 3e édition anglaise de 1821. Collection des principaux économistes, Tome 13 ; Œuvre complète de David Ricardo, Volume 1, Paris : Osnabrück ; O. Zeller, 1966, Réimpression de l'édition 1847. Une édition électronique réalisée à partir du fac-similé de l'édition originale telle que reproduite par la Bibliothèque Nationale de France: <http://www.gallica.bnf.fr/>

Csató, Katalin (2005/21): *Egy fiziokrata: Paul-Pierre Le Mercier de la Rivière*. MTA KTI Műhelytanulmányok. MT-DP 2005/21.

----- Nicolas Baudeau. MTA KTI. Műhelytanulmányok Budapest, MT-DP. (2013/19)

Delaire (Delayre írásváltozat) (1755): *Épingle*. In: *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers. 1751-1780*. Volume 5. (1755). Publié par M. Diderot et M. D'Alembert. fr.wikisource.org.

Dr. Botos Katalin (2004): *Gondolatok az állampénzügyekről Kautz Gyula könyve nyomán*. Statisztikai Szemle 7. sz. A tanulmány a Budapesti Corvinus Egyetemen 2004. november 10-én, Kautz Gyula születésének 175. évfordulója alkalmából rendezett konferencián tartott előadás módosított változata. Lásd még: www.bke.hu/econhist/tantar/doc/kautzBotos.doc.

Dr. Hetényi, István (2000): *Miért, hogyan, mennyit? Adókönyv*. Budapest.

Dupont de Nemours, Pierre-Samuel (1782): *Mémoires sur la vie et les ouvrages de M. Turgot, ministre d'État*. Philadelphie.

Elek, Péter-Lőrincz, László (2015): *Az effektív társasági adókulcs rugalmassága Magyarországon a 2009-2011 közötti adókulcs csökkentés alapján*. KSZ, január.

Garnier, Germain (1776/1843): Adam Smith *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*. Traduction par Germain Garnier, Adolphe Blanqui. Guillaumin.

Groenewegen, P. D. (1977): *The Economics of A.R.J. Turgot*. Hága.

----- (2006): *The French Connection: Some Case Studies of French influences on British Economics in the Eighteenth Century*. Working Papers University of Sidney.

Hild Márta (2018/): *David Ricardo: A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei és Válogatás egyéb írásokból és parlamenti beszédekből Madarász Aladár bevezetőjével*. Fordította: Atkári János, Napvilág Kiadó, Budapest, 2017. KSZ. 4. sz.

Kautz, Gyula (1885/2004): *Államgazdaság vagy pénzügytan*. Magyar Közgazdasági Klasszikusok. Franklin Társ.ulat. Aula Kiadó. Reprint. Bekker Zsuzsa utószavával.

Király, Júlia (2018): *Miért olvassunk Ricardót (Újra)*. Buksz.

L.D.H *L'ami des Hommes*, (le Marquis de Mirabeau) (1770): *Leçons oeconomiques*. Amsterdam.

Madarász Aladár (2018/5): A „túl elméleti” tőzsdeügynök: David Ricardo és az Alapelvek kétszáz éve. KSZ.

May, Louis- Philippe (1978): *Le Mercier de la Rivière (1719-1801)* Mémoires et textes inédits sur le gouvernement économique des Antilles. Avec un commentaire et notes de L. PH. May. Centre de la Recherche Scientifique.

Malthus Tamás Róbert (1940): *A közgazdaságtan elve tekintettel gyakorlati alkalmazásukra*. Ford. Neubauer Gyula. Kiadja a Magyar Közgazdasági Társaság.

Le Mercier de la Rivière (1763): *Observations sur l'imposition ordonnée par le roi et particulièrement sur les droits d'entré et de sortie*. Septembre. In: Le Mercier de la Rivière (1719-1801) In: May (1978).

Mihályi Péter – Szelényi Iván (2018): *A járadék szerepe a szocialista gazdaságból a tőkés piacgazdaságba való átmenet korában. Századvég 2. A folyóirat egy egész számot szentelt a járadék témájának*.

Mirabeau, Victor Riqueti de [1760]: *Théorie de l'impôt*. Kiadó feltüntetése nélkül.

Mirabeau, Victor Riqueti de (1756): *L'ami des hommes ou Traité de la population*. Avignon. További 6 kötet követte.

Mirabeau, Victor Riqueti de (1776): *Supplément á la théorie de l'impôt. Au roi de Suède (Kigészítés az adóelmélethez. A Svéd királynak)*. La Haye.

Mortier, Ronald (1983): *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai*. Gondolat.

N. Nisauque (Quesnay) (1766): *Observations sur l'intérêt de l'argent* In: Journal de l'Agriculture, du Commerce et des Finances..

Papp, Imre (2016): *Agrár- és társadalomtörténeti tanulmányok a 18. századi Franciaországról*. Szerk. Bárány Attila, Györkös Attila és Jakab Melinda. Agrár és társadalomtörténeti tanulmányok a 18. századi Franciaországról. Debrecen.

Pattullo, Henry (1758): *Essai sur l'amélioration des terres* Paris, Knapen.

Peaucelle, Jean-Louis (é.n.): *La divisione du travail. Adam Smith et les encyclopédistes observant la fabrication des épingles en Normandie*. Autres temps – autres lieux.

Perronet, Jean-Rudolphe (1765): *Épinglier. Description de la façon dont on fabrique les épingles à Laigle en Normandie* (L'Aigle újabb írásmód.) In *Eciklopédia Táblagyűjtemény* (1765) Arcanum.

Quesnay, le fils (1756): *Fermier (Fermiers változat)* (Econ. polit.) In: *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une Société de gens de lettres...* Tome 6. 1756. Paris, Briasson. Reprint (2005): *Oeuvres Économiques complètes et autres textes*. Édités par Christine Théré, Loic Charles et Jean-Claude Perrot. L'INED. Paris. digitalizálva : fr.wikisource.org

Quesnay, le fils (1757): *Grains (Economie polit.)* In: *Encyclopédie ...* Tome 7. 1757. Reprint *Oeuvres Économiques* (2005).

Quesnay, François (1757-58): *Hommes*. Két kéziratoss példánya található. A francia nemzeti könyvtárban és du Pont de Nemours hagyatékában. Reprint (*Oeuvres Économiques* (2005)).

----- (1767-1768): *Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole*. In: *Physiocratie, ou Constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain*. Recueil publié par Du Pont, des Sociétés royales d'agriculture de Soissons & d'Orléans, & correspondant de la Société d'émulation de Londres. A Leyde, et se trouve a Paris. Reprint (2005).

Mirabeau (1763): *Philosophie rurale, ou Économie générale et politique de l'agriculture, conduite á l'ordre immuable des Lois physiques et morales, qui assurent la prospérité des Empires..* Paris, Simon. Et Amsterdam. VII. fejezet.

Ricardo, David (1817): *On the Principles of Political Economy, and Taxation*. London.

Ricardo, David (2017): *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei és Válogatás egyéb írásokból és parlamenti beszédekből* Madarász Aladár bevezetőjével. Fordította: Atkári János, Napvilág Kiadó.

Salin, Pascal (2000): *Tax Tyranny*. New Thinking in Political Economy series.

Say, Jean-Baptiste (1817): *David Ricardo des principes de l'économie politique et de l'impôt*.

Saint- Péravi Jean-Nicolas-Marcellin Guérineau de (1768): *Mémoire sur les effets de l'impôt indirect sur le revenu des propriétaires des biens-fonds, qui a remporté le prix proposé par la société royale de l'agriculture de Limoges en 1767*. Á Londres. MDCCLXVIII (A Limoges-i Mezőgazdasági Királyi Társaság javaslatára díjazott Emlékirat a földtulajdonosok jövedelmére kivetett indirekt adók hatásáról.)

Schama, Simon (2001): *Polgártársak. A francia forradalom krónikája*. Európa.

Schelle, Gustave (1908): *Impôts par Quesnay. Article inédit. Avec notes de Turgot*. édité par. G. Schelle (Paris). R H D S.

----- (1913): *Oeuvres de Turgot et documents le concernant Avec biographie et notes par Gustave Schelle*. Paris, Librairie Felix Alcan.

Smith, Adam (1981): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. The Glasgow edition of the Works and Correspondence of Adam Smith. Ed. A.S. Skinner and R.H. Campbell.

----- (2011): *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól*. I-II. Napvilág Kiadó. Legutolsó kiadás.

Sós Aladár (1923): *Adam Smith (1723-1790)*. Nyugat. 14. sz.

Solano Francisco Constancio et Fonteyraud Alcide fordit.(1847): David Ricardo (1772-1823) *Les principes de l'économie politique et de l'impôt. Traduit de l'Anglais en 1847 par Francisco Solano Constancio et Alcide Fonteyraud, à partir de la 3e édition anglaise de 1821. Augmenté des notes de Jean-Baptiste Say. Collection des principaux économistes, Tome 13.*

Stiglitz, Joseph, E. (2000): *A kormányzati szektor gazdaságtana* (ford. Mezei György). KJK_Kerszöv.

Tamás, Gáspár Miklós (2021): *Antitézis*. Kalligram

The Works and Correspondence of David Ricardo. (1951-1973). Volume 1. Edited by Piero Sraffa with the Collaboration of M. H. Dobb liberty fund indianapolis

Théré, Christine - Charles, Loic (2008): *The Writing Workshop of François Quesnay and the Making of Physiocracy. History of Political Economy History-of-political-economy.* <https://www.econbiz.de/Record/>

Tsoufidis, Lefteris (2005): *Notes on Ricardo's theory of value and taxation* University of Macedonia. Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/35590/> MPRA Paper No. 35590,

Tsuda, Takumi (1979): *Cantillon essay de la nature du commerce en général.* Éd. Takumi Tsuda. Printed Kinokuniya.

Turgot, Anne-Marie Jaques (1763): *Plan d'un Mémoire sur les Impositions en général, sur l'Imposition territoriale en particulier, et sur le Projet du cadastre.* In: *Œuvres de Turgot: (1844), classée par ordre de matières, avec les notes de Dupont de Nemours, augm. de lettres inédites, des Questions sur le commerce, et d'observations et de notes nouvelles, Volume 1.* Guillaumin. Angoulul In: Groenewingen: (1977.)

----- (1766): *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses*

----- (1767): *Observation sur le Mémoire de M. Saint-Pérvy en faveur de l'impôt indirect, couronné par la Société Royale d'Agriculture de Limoges.* In: Daire (1844): *Notice historique sur la vie et les ouvrages de Turgot.* Paris, Guillaumin.

----- ----- *Appréciation des effets de l'impôt indirect.* In Schelle(1913)

.